

Carl Ludvig Engelin varuskuntakoulu ja muonamakasiini. Piirteitä Helsingin varhaisesta rakentumisesta pääkaupunkina

Uuden Helsingin konkretisoituminen nimenomaan pääkaupunkina eteni alkuun ratkaisevasti kruunun rakentamistarpeiden ja -potentiaalın varassa. Julkisten rakennusten suunnittelu ja toteutuksen johto olivat Helsinkiin keväällä 1816 asettuneen Carl Ludvig Engelin päätehtävät Johan Albrecht Ehrenströmin johtaman uudelleenrakennuskomitean arkkitehtina.¹ Kun komitean toiminta 1.1.1825 lukien päättyi, kaupunkiin oli valmistunut jo koko joukko kruunun omaan käyttöönsä toteuttamia rakennuksia, enimmäkseen sotalaitoksen tarpeisiin. Ne olivat järjestään näyttäviä, useimmiten jo kooltaan ympäristön dominantteina erottuneita kivirakennuksia, jotka sijaitsivat tärkeimpien aukoiden ja katujen äärellä tai muutoin näkyvästi.² Rakennuskohteista varuskuntakoulu ja muonamakasiini oli kustannettu Venäjän valtionvaroista.

Osa uudelleenrakennuskomitean toimikaudella toteutetuista valtion taloista perustui rakentamistarpeisiin, jotka eivät olleet olleet tiedossa pääkaupunkia varten vuonna 1812 vahvistetun Ehrenströmin asemakaavan tai sen vuonna 1816 hyväksytyjen laajennusten ja täydennysten valmisteluvaiheessa.³ Tällaiset myöhemmät tulijat, muiden ohella varuskuntakoulu ja muonamakasiini, oli sovittava vahvistetun ja jo pidempään toteutetun asemakaavan puitteisiin. Rakennushankkeita leimasi tyypillisesti suunnit-

1 Uudelleenrakennuskomitean toiminnasta ja C. L. Engelin suunnittelutuotannosta pääkaupungin arkkitehtina ks. mm. Blomstedt 1963, s. 258 ja seur.; Pöykkö 1989; Carl Ludvig Engel 1778–1840; Lilius 1998; Lilius 2003.

2 Uusien julkisten rakennusten osallistuminen pääkaupungin näkyymiin oli vielä 1820-l:n puolimaissa yksinomaan valtion talojen varassa, sillä uudelleenrakennuskomitean aikana kaupunkiin ei vielä noussut rakennuksia kaupunkiyhteisön käyttöön. Ensimmäinen oli puinen luterilainen esikau-punkikirkko (nyk. Vanha kirkko Bulevardilla), joka vihittiin v:n 1826 lopussa.

3 V:n 1816 alkupuolella keisari hyväksyi Ehrenströmin v. 1814 laatiman suunnitelman Esikau-pungin laajentamiseksi ja joulukuussa 1815 ehdottamat tarkistukset ja lisäykset vuoden 1812 ase-makaavaan (Robert Henrik Reh binder Johan Albrecht Ehrenströmille 8/20.3. ja 11/23.3.1816. J. A. Ehrenströmin kok. KA).

telutehtävän premissien perustava muutos ensimmäisen lopulliseksi oletetun arkkitehtuurisuunnitelman valmistumisen jälkeen. Varuskuntakoulun tapauksessa muutos käsitti sekä sijaintikorttelin että rakennusmateriaalin vaihtumisen. Tapahtumainkulun selvittely tuo näkyviin keskeisten toimijoiden erisuuntaisia tavoitteita ja painotuksia koskien pääkaupunkityömaan etenemistä ja haluttuja tuloksia. Muonamakasiinin kohdalla revisiossa taas oli kysymys eräänlaiseen ideaaliratkaisuun perustuneiden suunnittelutulosten olennaisesta tarkistamisesta vastaamaan käytettävissä olleita rakennusvaroja ja aktuaalisia rakentamistarpeita.

Helsingin venäläisen varuskuntakoulun (kantonistikoulun) fasadirintama, pääjaksoltaan Engelin käsialaa, komistaa tänään Helsingin yliopiston Topelia-laitoskompleksiä osoitteessa Unioninkatu 38. (Kuva 1.) Keskeistä kirjallisuutta koulun rakentumisesta ja arkkitehtuurista ovat Henrik Liliuksen erityisesti Engelin suunnittelutyöhön paneutuvien tutkimusten⁴ ohella Bertel von Bonsdorffin ja Tor Smedslundin historiikki Ryska Militärhospitalet i Helsingfors⁵ ja Tuula Pöyhien perusteellinen rakennustutkimus ja -inventointi 1990-luvun puolimaista.⁶ Vallitseva kokonaiskuva on päälinjauiltaan kestävä, mutta sitä voidaan vielä merkittävästi täydentää ja tarkentaa

4 Lilius 1989; Lilius 1990B.

5 von Bonsdorff & Smedslund 1969.

6 Pöyhä 1995.

Kuva 1. Unioninkadun pylväsarkkitehtuuria. Etualalla ent. varuskuntakoulun rakennusryhmä, nykyisin yliopiston Topelia-laitoskompleksi, taaempana samassa linjassa yliopiston kirjastotalo ja päärakennus. (Yliopiston Helsinki, kuva s. 43.)

etenkin liittyen varuskuntakoulun Helsinkiin tuloon, sijoitteluratkaisun kehittelyyn ja Engelin panokseen insinöörihallinnon huolehtiman rakennushankkeen suunnittelussa. Lisäksi aiemmin on jäänyt huomaamatta, miten kadettikoulun siirtohankkeen eräs episodi kosketti Helsingin varuskuntakoulu-projektia.

Venäjän Suomen joukkojen muonituskomissiolle kuulunut suuri kivi-
nen muonamakasiini ei ole enää rakennuksena tavoitettavissa. (Kuva 2.)
Engelin suunnitelmaa saati toteutettua rakennusta ei tietävästi ole tätä en-
nen lähemmin käsitelty arkkitehdin suunnittelutuotantoa tai Helsingin uu-
delleenrakentamista käsittelevässä kirjallisuudessa.⁷

Varuskuntakoulu

Kantonistit Helsingissä

*Ännu minnes jag huru desse ryske kantonister af olika åldrar
i långa rader fördes kring stadens gator för att motioneras,
följde naturligtvis af lärare och officerare, alla i styfvaste
uniformer.⁸*

*Aug. Schauman, Nu och förr (Från Helsingfors
för femtio år sedan)*

Venäjäällä 1700-luvun alkupuolelta 1850-luvulle sotilaiden lapset luettiin kuuluviksi valtion huostaan. Heitä (vuodesta 1805: kantonisteja) valmistettiin sotalaitoksen palvelukseen erityisissä varuskuntakouluissa. Paavali I:n aikana koulut organisoitiin (1798) Pietariin perustetun Keisarillisen Sotaorpokodin osastoiksi. Näiden suuri enemmistö oli pienimmästä päästä, 50–150 lapsen laitoksia. Paikallisesti varuskuntakouluista vastasivat sotilaskuvernöörit ja komendantit. Vuoden 1826 reformissa Sotaorpokodin osatot järjestettiin varsinaista armeijaa mukaillen pataljooniksi ja puolipataljooniksi. Perusyksikön, komppanian, määrävahvuuteen kuului 250 lasta ja kaksi opettajaa aina 50 oppilasta kohden. Erillisiä komppanioita oli alkuun kaksi, toinen Helsingissä, toinen Balaklavassa Krimillä.⁹

Aleksanteri I:n valtaistuimelle nousun aikaan (1801) mainittiin Sotaorpokodin osasto (varuskuntakoulu) viideltä Vanhan Suomen varuskuntapaikalta, nimittäin Viipurista, Haminasta, Lappeenrannasta, Käkisalimesta ja

7 Muonamakasiini ei ollut mukana vuoden 1990 suuressa Engel-näyttelyssä julkaisuineen (Carl Ludvig Engel 1778–1840).

8 Schauman 1886, s. 121.

9 Kimerling 1982, kouluista erit. s. 99 ja seur; Voennyj ènciklopedičeskij leksikon VI, s.v. kantonisty, erit. s. 504–505; Beyrau 1984, s. 150–151.

Kuva 2. Helsingin Eteläsataman länsiosa 1870-luvun valokuvassa. Suuri rakennus panoraaman oikeassa puoliskossa on C. L. Engelin suunnittelemana 1820-luvun alussa valmistunut muonamakasiini. Se täytti rannan puoleisen neljänneksen korttelista, johon sittemmin rakennettiin Teollisuuskeskuksen talo, Eteläranta 10. (Alho & Rauanheimo 1962, kuva s. 60–61.)

Savonlinnasta.¹⁰ Vuoden 1820 vaiheilla näistä olivat jäljellä enää Viipurin ja Haminan koulut.¹¹

Uuteen Suomeen ryhdyttiin puuhaamaan varuskuntakoulua vuonna 1816. Alun perin tuota 300 oppilaan laitosta tarpeellisine uudisrakennuksineen tavoiteltiin Viaporin linnoituksen yhteyteen, mutta jo varhaisasteiltaan projekti kytkettiin Helsinkiin. Sinä aikana, kun Helsingin kouluhanke oli valmistella mutta periaatepäätös sen toteuttamisesta vielä uupui, suunniteltiin toisaalla uusien tilojen rakentamista Haminan varuskuntakoululle. Kenraalikuvernööri Fabian Steinheil tarttui tähän ja ehdotti alkuvuonna 1818 sotaministeriön tarkastusosastolle, että Haminan koulu siirrettäisiin maan sotilaskeskukseen Helsinkiin ja Haminaan kaavaillut uudet koulutilat rakennettaisiinkin tänne. Hän arveli, että Haminan rakennusvaroilla Helsinkiin saisi ainakin kelvollisen puutalon, ellei sitten rakenneta kivistä.¹² Vähän myöhemmin, keväällä 1818, keisari suostui varuskuntakoulun

10 Viskovatov 1993, s. 6.

11 Näistä ks. Nordenstreng 1909, s. 541, 597–598; Ruuth & Kuujo 1975, s. 232–233; Kauppi & Miltšik 1993 (s. 87) näyttää käsittävän Viipurin Sotaorpokodin osaston ja varuskuntakoulun erheellisesti kahdeksi eri laitokseksi. – Viipurissa oli lisäksi edistyneemmille oppilaille tarkoitettu 25-paikkainen insinöörikoulu, joka lakkautettiin v. 1817 (von Knorring 1833, s. 198). Insinöörikoulun lakkauttaminen saattaa osaltaan kieliä paikallisen oppilaspohjan ohentumisesta. Tämän suuntaiseen kehitykseen voisi edelleen viitata mm. tieto 30 kantonistin siirrosta Pietarista Suomen varuskuntakouluihin, 14 poikaa Haminaan ja 16 Viipuriin, vuodenvaihteessa 1820–1821 (Suomen asiain komitea Viipurin läänin maaherralle 11/23.12.1820, n:o 884. VSV, Da 9. KA); Suomen kiertomat-kallaan syksyllä 1820 F. W. von Schubert pani merkille kaksi venäläistä varuskuntakoulua, toisen Haminasta ja toisen Viipurista (von Schubert 1824, s. 493, 498).

12 Fabian Steinheil Johan Albrecht Ehrenströmmille 5/17.2. (”nach dem Helsingforschen Central Punkt der ganzen Militair Verlegung Finnlands”) ja 20.2./4.3.1818. J. A. Ehrenströmin kok. KA; Haminan varuskuntakoululle oli ostettu v. 1804 tontti puurakennuksineen kauppias Antony Naht nuoremalta (Nordenstreng 1909, s. 541).

rakentamiseen Helsinkiin.¹³ Rakentaminen Unioninkadun korttelissa käynnistyi vuosikymmenen vaihteen jälkeen ja koulun kolme kadunvarren kivitaloa toteutettiin yksi toisensa jälkeen siten, että ensimmäisenä valmistui oppilasarunko laitoksen päärakennuksena vuonna 1823.

Haminan varuskuntakoulu jäi ilman uusia tiloja ja vanhatkin tuhoutuivat vuoden 1821 kaupunkipalossa.¹⁴ Tiedossa ei ole, miten koulun toiminta mahdollisesti jatkui Haminassa palon jälkeen, mutta joka tapauksessa vuonna 1824 laitos siirrettiin pääkaupunkiin ja nimettiin uudelleen Sotaorpokodin Helsingin osastoksi.¹⁵ Varuskuntakoulujen alasajo Itä-Suomessa vietiin päätökseen vähän tämän jälkeen. Viipurin laitos oli yksi niistä kuudesta valtakunnan eri puolilla sijainneesta varuskuntakoulusta, jotka vuonna 1825 hajotettiin muihin varuskuntakouluihin.¹⁶ Frans P. von Knorringin mukaan Viipurin koulu tuotiin Helsinkiin.¹⁷

Pääkaupungin varuskuntakoulusta ei tullut pitkäikäistä. Oppilasmäärä lienee jäänyt tavoitellusta ja tilat olivat vajaakäytössä. Viimeistään syksyllä 1830 koulukorttelin rakennuksia alettiin katsella venäläiselle sotilassairaallalle Töölössä.¹⁸ Kantonistasuntola soveltui tilajärjestelyiltään liki sellaiseen potilasmajoitukseen. Varuskuntakoulun väistymisen sairaalan tieltä ei ensin katsottu välttämättä edellyttävän koulun lakkauttamista, vaan vain sen siirtämistä sairaalalta tyhjentyviin tiloihin Töölössä; suunniteltiin mm. puisen potilaspaviljongin muuttamista 150 kantonistin asuntolaksi.¹⁹ Lopputarkaisu oli kuitenkin toinen. Syksyllä 1830 varuskuntakoulu oli avattu myös suomalaisille pojille, mutta keväällä 1831 kehoitettiin suomalaisia vanhempia, joita kiinnosti jälkeläistensä kouluttaminen Venäjän sotilaitokseen, kääntymään Pietarin kantonistipataljoonan puoleen, sillä sotilaskantonistien Helsingin komppania oli päätetty siirtää Venäjälle.²⁰ Syksyllä 1831 Helsingissä huutokaupattiin kantonisteilta jääneitä puuastioita.²¹ Varuskuntakoulun rakennukset muutettiin sotilassairaalaksi.²²

13 Fabian Steinheil Johan Albrecht Ehrenströmille 6/22.4.1818. J. A. Ehrenströmin kok. KA. – Valmisteluvaiheessa pääesikunnan päivystävä kenraali oli tiedustellut Steinheililtä, eikö Helsingistä löytynyt valmiina varuskuntakoululle sopivia kruunun taloja (Fabian Steinheil Johan Albrecht Ehrenströmille 2/14.3.1818. J. A. Ehrenströmin kok. KA).

14 VeSa, Haminan linnoitus 466. KA.

15 Viskovatov 1993, s. 128; von Knorring 1833, s. 198.

16 Viskovatov 1993, s. 128.

17 von Knorring 1833, s. 198; VeSa, Viipurin linnoitukset 463 (v:lta 1827, käsittelee Viipurin entisen sotaorpokodin rakennuksia). KA; Ruuth & Kuujo 1981 (s. 101) ei tunne koulun siirtoa Helsinkiin.

18 von Bonsdorff 1969, s. 37; von Bonsdorff & Smedslund 1969, s. 16; Helsingin varuskuntakoulun toimintaa ei ole tiettävästi lähemmin selvitetty (vrt. Screen 1985, s. 200–202).

19 von Bonsdorff 1969, s. 37 ja k. 10, 13.

20 Samling af kejslerliga bref, s. 298, 317.

21 Finlands Allmänna Tidning 10.11.1831, n:o 261.

22 Ks. von Bonsdorff & Smedslund 1969, s. 16 ja seur.

Varuskuntakoulun rakennushanke Esikaupungissa

Viaporin yhteyteen kaavailtu varuskuntakoulu päättyi Helsinkiin, koska sotilastahot olivat erimielisiä merilinnoituksen kehittämisestä. Sotaministeriön insinööriosasto suunnitteli Kustaanmiekan vastapäisen Vallisaaren linnoittamista. Vallisaarta kuitenkin hallinnoi meriministeriön alainen Viaporin sotasatama, eikä linnoituksen sotilaskuvernöörin ja sotasataman ylikomentajan kontra-amiraali L. Heidenin näkemys alueen käytöstä käynyt yksin linnoittamisen kanssa.²³ Vuonna 1816 Heiden teki alamaisen aloitteen kolmensadan oppilaan varuskuntakoulun ja sadan perheellisen sotilaan kasarmin rakentamisesta. Koulu ja kasarmi piti toteutettaman puusta. Heiden halusi sijoittaa rakennukset Vallisaareen. Insinööritaholla taas katsottiin, ettei rakennuksille ollut sijaa linnoitettavassa saarella. Pietarissa rakentamisaloitteen eteneminen sidottiin Vallisaaren korvaavan sijoitteluratkaisun löytymiseen. Vaihtoehdon etsiminen järjestettiin kiinnostavasti, sillä keisari antoi tehtävän insinööriosaston päällikölle Karl Oppermannille ja Suomen asiain valtiosihteerille Robert Henrik Rehbinderille yhdessä hoidettavaksi. Venäläisissä sotilasasioissa ulkopuolisen Rehbinderin käyttäminen välimiehenä epäilemättä tarkoittaa, että sijoittelu Helsinkiin oli otettu alusta pitäen huomioon mahdollisena ratkaisuna. Oppermann ja Rehbinder katsoivat yksituumaisesti, että koululle ja kasarmille tulisi löytää paikka joko joltakin mantereen puoleiselta linnoituksen lähisaarelta tai itse mantereelta, siis kaupungista, ja he päättivät kuulla vaihtoehtoista sekä paikallista insinöörihallintoa että uudelleenrakennuskomitean puheenjohtajaa Ehrenströmiä, jälkimmäistä tosin epäsuorasti insinöörikenraalimajuri Vasiljevin välityksellä Viaporista. Ehrenström puolestaan oli yhteydessä paitsi Heideniin, myös asiaa Viaporin insinöörikomennuskunnassa hoitaneeseen insinöörieverstiluutnantti Brandtiin.²⁴

Varuskuntakoulun ja perheellisten kasarmin tarjolla olo Helsinkiin tuskin erityisemmin ilahdutti Ehrenströmiä, varsinkin kun kyseiset kruunun rakennukset oli tehtävä puusta, mitä seikkaa hän lienee myöhempien tapahtumien valossa alun pitäen vierastanut. Ilmeistä kuitenkin oli, että jotain hänen odotettiin kaupunkiin ottavan, halusi tai ei. Lausunnossaan Vasiljeville tammikuussa 1817 Ehrenström katsoi, ettei kasarmi sopinut kaupunkiin, sillä majoitetut joutuisivat kovin etäälle palvelupaikoistaan linnoituksessa. Sitä vastoin koulu voisi kyllä sijaita kaupungissa ja nimenomaan Esikaupungissa, missä sai rakentaa puusta. Lausunnossa ilmaistu Ehrenströmin oma näkemys (”min enskilda mening”) suositeltavimmasta ratkaisusta ei

23 Fabricius 1903, s. 429; Talvio 1978, s. 104–105.

24 Robert Henrik Rehbinder Johan Albrecht Ehrenströmille 23.12.1816. J. A. Ehrenströmin kok. KA; komitea insinöörikenraalimajuri Vasiljeville 10/22.1.1817. URKA, Da 2. KA.

istunut kysytyjen vaihtoehtojen piiriin. Sopivimpana paikkana koululle (ja kasarmillekin) hän nimittäin piti Santahaminaa, jota oltiin paraikaa ottamassa linnoituksen käyttöön. Siellä oli riittämiin tilaa sekä rakennuksille että poikien ulkoilla ja harjoitella raittiissa ilmassa. Ehrenströmin mukaan Heiden hyväksyi sijoittelun Santahaminaan.²⁵ Reunaehtoihin sopimattomana Ehrenströmin väistöyritys jäi tuloksettomaksi. Perheellisten kasarmia ei ryhdytty tuomaan Helsinkiin (edistykö hanke muutoin, on tietymätöntä), mutta mahdollisuuteen sijoittaa varuskuntakoulu Esikaupunkiin tartuttiin hanakasti. Rehbinerän Ehrenströmille kertoman mukaan Oppermann oli ratkaisusta hyvin mielissään.²⁶

Esikaupungista Ehrenström osoitti koululle kokonaisen korttelin tuon kaupungin osan leveän pääkadun, tulevan Bulevardin, varrelta; viereinen kortteli itään oli varattu kaupungin hautausmaalle ja luterilaiselle esikaupunkikirkolle. Koulukorttelin maastossa sijaitsi vuonna 1809 aloitettu venäläinen sotilashautausmaa. Avonainen alue (”den öpna Plats”) oli kuitenkin juuri vapautumassa uudelleenrakennuskomitean käyttöön keväällä 1817, sillä komitean ajama hautausmaan tyhjentäminen oli toteutettavissa keisarin edellisen vuoden lopulla antaman määräyksen nojalla.²⁷ Koulun paikaksi oli siis osoitettava rakentamaton ja ilman lunastuksia kruunun käyttöön saatava alue. Kortteli oli 240 x 200 kyynärän laajuisena riittävän tilava laitoksen kaikille rakennuksille ja vielä kolmensadan pojan ulkoilu- ja harjoituspihalle, vaikka varauduttiinkin siihen, ettei korttelin koillisosan mäkimaastoon rakenneta. Varhaisin tunnettu koulukorttelin asemapiirustus esittää venäjänkielisen otsikkonsa mukaan Ehrenströmin 3.2.1817 (ilmeisesti vl) määrittämää koulun paikkaa ja siinä on jo osoitettu rakennusten sijoittelu kortteliin.²⁸ Rakennuskannan kokoonpanon ja ryhmittelyn luulisi perustuneen varuskuntakoulujen suunnittelun yleiseen ohjeistukseen. Koulun kolme talousrakennusta on sovitettu korttelin luoteisosaan kun taas varsinaiset laitosrakennukset ovat symmetrisesti järjestettyinä rivistöinä Bulevardia vasten. Päärakennus, pitkänomainen oppilasasuntola, on keskellä pitkittäin. Luokkarakennus ja henkilökunnan asuntola taas sijaitsevat sen molemmin puolin poikittain korttelin kulmissa päädyt oppilasasuntolan julkisivun linjassa. (Kuva 3.)

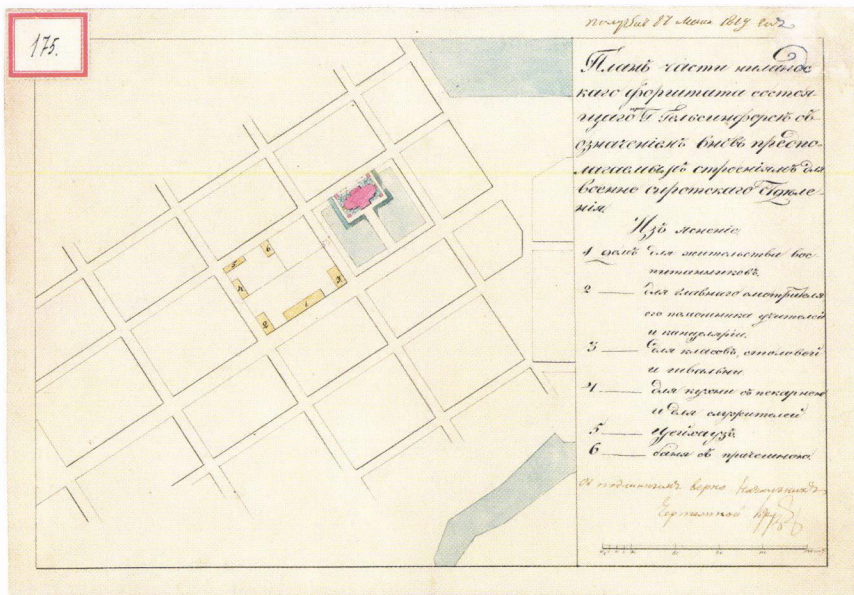
Ehrenström luonnollisesti katsoi, että varuskuntakoulun rakennusten, kuten Helsingin muidenkin julkisten rakennusten suunnittelu kuului uu-

25 Komitea insinöörikenraalimajuri Vasiljevälle 10/22.1.1817 ja valtiosihteeri Rehbinerille 11/23.1.1817. URKA, Da 2. KA; Santahamina tuli v. 1817 linnoituksen talousalueeksi, ks. Nieminen 2008, s. 31.

26 Robert Henrik Rehbiner Johan Albrecht Ehrenströmille 12.4.1817. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

27 Komitean kertomus 1816. URKA, Db 1. KA; Blomstedt 1963, s. 289.

28 von Bonsdorff & Smedslund 1969, k. 3.

Kuva 3. Varuskuntakoulu Bulevardilla. Viaporin insinöörikomennuskunnan asemapiirustus vuoden 1819 vaiheilta. (VeSa, Helsingin linnoitukset 175). Kansallisarkisto.

delleenrakennuskomitean arkkitehdille.²⁹ Kun sitten Viaporin sotilaskuvernööri Heiden pyysi Engeliltä piirustuksia,³⁰ hanke näytti etenevän komitean kannalta asianmukaisesti. Edellisvuonna (1816) Heiden oli pyytänyt Engeliä suunnittelemaan kreikkalaiskatolisen kirkon Viaporiin.³¹ Koulua koskenut suunnittelupyyntö oli epäilemättä vaikuttanut samalla tavoin varteenotettavalta. Engel alkoi laatia piirustuksia, mutta pian selvisi, että Viaporissa oli ryhdytty samaan toimeen Brandtin johdolla Oppermannin käskystä. Ehrenströmin kehotuksesta Engel ei silti keskeyttänyt omaa työtään, vaan viipymättä piirsi suunnitelmansa puhtaaksi. Ehrenström lähetti piirustukset saman tien maaliskuun puolimaissa Rehbinderille mahdollisia jatkotoimia varten. Tämä puolestaan luovutti ne keisarille, joka oli sanonut keskustelevansa asiasta Oppermannin kanssa.³² Uudelleenrakennuskomitean kannalta tapahtumien kulku oli hämmäntävä. Heiden näyttää liikkuneen

29 Uudelleenrakennuskomitean ja komitean arkkitehdin ohjesäännöissä (painettuina Hartman 1912, s. 77 ja seur., 135 ja seur.) ei käsitellä mahdollisuutta, että pääkaupungin julkisia rakennuksia suunnittelisi jokin toinen taho kuin komitean arkkitehti.

30 Komitea valtiosihteerille Rehbinderille 3/15.3.1817. URKA, Da 2. KA.

31 Tjapugin 1999, s. 73.

32 Komitea valtiosihteerille Rehbinderille 3/15.3.1817. URKA, Da 2. KA: Robert Henrik Rehbinder Johan Albrecht Ehrenströmille 12.4. ja 16/28.4.1817. J. A. Ehrenströmin kok. KA; Engel, kirjeet, s. 324 (Carl Herrlichille 21.3.1817).

koulun suunnittelupyynnöineen insinöörihallinnon reviirillä. Oppermann taas tahollaan ei nähnyt syytä poiketa projektin valmistelussa oman hallinnonalansa menettelytavoista uudelleenrakennuskomitean aseman ja intresien hyväksi. Engelin piirustusten kiirehtiminen Pietariin miltei vaikuttaa Ehrenströmin yrittämältä vastatoimelta.

Keisarille luovutettujen Engelin piirustusten mahdollisesta jatkokäsittelystä Pietarissa saati palauttamisesta Helsinkiin ei ole tietoa. Todennäköisesti suunnitelma jäi nk. pöydälle. Ylipäätään mitään Engelin kyseiseen suunnittelutyöhön liittyviä piirustuksia tai luonnoksia ei ole tullut esille. Joitakin kohtia suunnitelman sisällöstä selviää kirjeestä, jossa Engel lyhyesti kuvaili työtään aivan tuoreeltaan ystävälleen Carl Herrlichille Berliinissä.³³ Ilmeisesti hän oli piirtänyt laitoksen kaikki kuusi rakennusta, siis myös talousrakennukset. Engelin mukaan rakennukset eivät kehystäisi koulukorttelia aivan joka puolelta (tämän selittää korttelin koillisosan jättäminen rakentamatta). Pihalla olisi laaja ulkoilukenttä 300 pojan leikkeihin ja harjoituksiin. Kenttä olisi aidattu ja sen ympärillä olisi myös puita. Aitaratkaisua Engel pyrki luonnehtimaan Herrlichille viittaamalla tälle tuttuun vertailukohteeseen (Unter der Lindenin promenadiin) ja kirjoitti ”Bariere ungefähr wie die Linden”.³⁴ Kentän kussakin neljässä kulmassa olisi pylväiden ja kupolin koristama kaivo (”Brunnen - - mit Säulen und Kuppeln dekorirt”). Pihanäkymien elävöittäminen ja pehmentäminen mm. kaivojen pienoistemppeleillä ja istutettavilla puilla kertonee Engelin empaattisesta otteesta sotilaslasten laitosympäristön käsittelyssä. Varsinaisten rakennusten piirteistä arkkitehti mainitsi vain päärakennuksen risaliitin, jossa olisi kahdeksan rakennuksen kummankin kerroksen läpi ulottuvaa doorilaista pilasteria frontonin alla. Engelin suunnitelma oli Ehrenströmillä käsillä, kun hän luki sijoitteluratkaisun ansioihin, että eräs kaupungin pääkaduista saisi koulusta oivan koristeen.³⁵

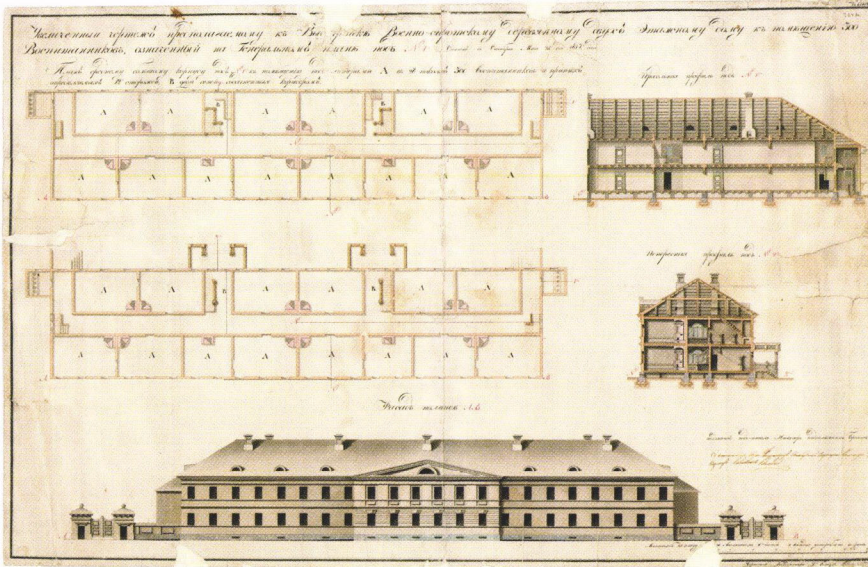
Tallella sitä vastoin on Brandtin johdolla Viaporissa laadittu sarja suunnitelmapiirustuksia Bulevardin puista varuskuntakoulua varten. Piirustukset käsittelevät sekä kadunvarren kaksikerroksisia laitosrakennuksia että talousrakennuksia (keittiötä, tallia, saunaa).³⁶ (Kuva 4.) Sarja on päivätty 25.5.1817 (vl), siis kuukausia Engelin suunnitelman valmistumisen

33 Engel, kirjeet, s. 324 (Carl Herrlichille 21.3.1817); Engelin kuvauksesta vrt. Lilius 1990, s. 201; Engelin kirjeiden julkaistuissa suomennoksissa passuksen sisältö on osin aivan vääristynyt (vrt. Engel, kirjeet, s. 55–56; kirjejulkaisun suomennosten puutteista ks. Sinisalo 1990, s. 546–549).

34 Vrt. Engel, kirjeet, s. 56: ”noin lehmuksen vahvuiset puomit”; Berliinin Unter den Lindenin promenadin puiset puomit oli kuninkaan aloitteesta korvattu v. 1798 David Gillyn suunnitteleamalla ratkaisulla, jossa käytettiin hiekkakivistä muotoiltuja tolppia ja niihin kiinnitettyjä rautatankoja (Klünner 1991, s. 9, myös liitekuva [Lindenrolle]; Privatgesellschaft, s. 146).

35 ”- - serviroit encore essentiellement à orner une du principales rues de Ville.” Komitea valtiosihteeri Rehbinderille 3/15.3.1817. URKA, Da 2. KA.

36 VeSa, Helsingin linnoitukset 324b ja 446. KA; Bonsdorff & Smedslund 1969, k. 4–5.

Kuva 4. Viaporin insinöörikomennuskunnan suunnitelma Bulevardille aiottua puista varuskuntakoulua varten vuodelta 1817. Päärakennuksen pohjakaavat ja katujulkisivu. (VeSa, Helsingin linnoitukset 324b.) Kansallisarkisto.

jälkeen.³⁷ Koulurakennusten Bulevardille antavista fasadeista muodostuu laitokselle yhtenäinen pääsivusta, jonka osatekijöitä ovat myös aitajaksot ilmeikkäine portteineen. Pääsiiven risaliitin lunettiaukkoinen frontoni toistuu kummankin sivusiiven päädyssä, mutta muutoin runsaampi detaljointi rajoittuu tuohon risaliittiin ja koostuu mm. nauharustikasta, ikkunoiden kiilakivikorosteista ja harkotetuista kaseteista rintamuurissa.

Brandt tuskin oli nähnyt Engelin suunnitelmaa, jonka Ehrenström oli lähettänyt saman tien Pietariin. Asuntolan julkisivussa ei ole muuhun asiaintilaan viittaavia piirteitä. Keskirisaliitti on kapeampi kuin Engelillä ja vaila pilastereita, jos kohta Brandt käytti fasadissa sotilasarakennuksessa ehkä odotetumman attikan sijasta frontonia kuten Engelkin. On tietymätöntä, millaisten suunnitteluohjeiden varassa Engel piirustuksensa laati. Brandtin fasadissa on tasavälein 22 ikkuna-aukkoa, kun taas Engelillä ikkunoita olisi ollut pariton määrä päätellen pilastereiden parillisesta lukumäärästä (8). Eroavaisuus kertonee, ettei suunnittelijoiden ohjeistus ollut ollut ainakaan yhtäläinen.

Varuskuntakoulun rakennushankkeen valmistelu ehti pitkälle vuonna 1817. Sijoitteluratkaisu oli selvillä ja ”koulu 300 sotilaiden tai matruusien lapselle” oli myös merkitty keisarin hyväksymään kaupungin asemakaavaan

37 Vrt. Lilius 1990B, s. 201.

vuodelta 1817.³⁸ Lisäksi oli siis laadittuna piirustuksia laitoksen rakennuksia varten. Sen jälkeen kun keisari suostui keväällä 1818 varuskuntakoulun rakentamiseen, toteutukseen ryhtyminen riippui insinööriosastosta. Steinheilin Ehrenströmille ilmoittaman mukaan oli vain odotettava, milloin hallinnonalalta löytyi varoja ryhtyä rakentamaan.³⁹

Kadettikoulu liikkeellä – Helsinkiin?

Keväällä 1819 näytti eräillä tahoilla mahdolliselta, että pääkaupunki voisi saada toisenkin sotaoppilaitoksen. Kysymys on valtiosihtööri Rehbinderin yrityksestä siirättää kadettikoulu Helsinkiin.⁴⁰ Kariutuneen hankkeen lähempi esittely on tässä paikallaan, sillä se tuo erityistä valoa varuskuntakoulu-projektin tuonnempana käsiteltäviin ratkaisuvaiheisiin.

Suomalaisten upseerien koulutuspaikkana Haapaniemen topografikunta (per. 1812) Rantasalmella laajennettiin vuonna 1816 topografikoulusta varsinaiseksi kadettikouluksi. Laitos alistettiin Venäjän pääesikunnalle ensin vuonna 1816 osittain ja sitten joulukuussa 1817 kokonaan. Suomalaisilla tahoilla ounasteltiin, että pääesikunta tavoitteli koulun uudelleensijoittamista. Edelleen arveltiin, että mikäli koulu johtajansa O. C. von Fieandtin vastustuksesta huolimatta siirretään, se viedään keskisestä Savosta johonkin isoon kaupunkiin.⁴¹ Maaseudun vaihtumisen kalliisiin kaupunkioloihin katsottiin vaikeuttavan vähävaraisten oppilaiden opintietä; Suomen sotaväen päällikön H. C. Reuterskiöldin mielestä ”kaikki on menetetty”, mikäli koulu siirretään esim. Helsinkiin tai Viipuriin.⁴² Siirron valmistelu käynnistyi ennen pitkää sen jälkeen, kun Haapaniemen päärakennus oli tuhoutunut tulipalossa syyskuussa 1818. Siirtoaasia ei kuulunut Suomen viranomaisille, vaan valmistelu tapahtui kaikin puolin pääesikunnassa. Vuoden 1819 maaliskuussa von Fieandt sai Pietarissa kuulla pääesikunnan päälliköltä P. M. Volkonskilta, että koulu oli päätetty siirtää. Kesäkuun lopulla keisari määräsi laitoksen sijoitettavaksi Haminaan. Samalla topografikunta nimettiin Suomen kadettikunnaksi.⁴³

38 Stenius 1969, n:o 77. Kaavakartassa rakennukset on ehkä epähuomiossa ryhmitelty korttelin koko alalle, varautumatta korttelin koillisosan rakentamattomuuteen.

39 Fabian Steinheil Johan Albrecht Ehrenströmille 6/22.4.1818. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

40 Rehbinderin yritys ei ole saanut huomiota kirjallisuudessa, vrt. mm. Screen & Syrjö 2003; ks. Sinisalo 2004B.

41 Elio 1973, s. 66 ja seur; Finska Kadettkåren, s. 6 ja seur; Screen & Syrjö 2003, s. 15 ja seur.

42 H. C. Reuterskiöldin autografi muistio (päiväämätön, mutta v:lta 1818): ”Fråga skall vara väkt af General Seliavin som inspecterat Hapaniemi Corps, att den skall flyttas ifrån Hapaniemi till någon af Finska städerne, i och med det samma är alt förlorad, det må blifva till Helsingfors eller Wiborg, bäge dessa ställen lika som Åbo dyra orten”. VSV, Fb 1046. KA. - Pääesikunnan kansliapäällikkö, kenr.maj. N. I. Seljavin tarkasti Haapaniemen topografikunnan v:n 1818 alkupuolella (Elio 1073, s. 136–137).

43 Elio 1973, s. 142–155; Finska Kadettkåren, s. 15–16; Screen & Syrjö 2003, s. 22–23.

Koulun uusi sijoituspaikka ei ollut ollut tiedossa vielä siirtoa tarkoittaneen periaatepäätöksen aikaan, eikä Hamina ollut ollut ainoa saati aluksi vahvakaan ehdokas. Vähän periaatepäätöksen jälkeen ainakin Volkonski näkyy pitäneen todennäköisenä, että päädyttäisiin joko Loviisaan tai Viipuriiin.⁴⁴ Juuri tässä sijoitteluratkaisun kehittelyn vaiheessa Rehbinder ehdotti Pietarissa suoraan keisarille omissa nimissään ja omana ideanaan oppilaitoksen sijoittamista Helsinkiin.⁴⁵ Rehbinderin toimintaikkuna oli hyvin kapea. Hänhän saattoi toimia vasta periaatepäätöksen jälkeen, jotta ei olisi esiintynyt laitoksen siirtämisen kannattajana sitä vastustaneiden suomalaistahojen⁴⁶ suuntaan. Toiminta-aikaa taas oli vain niin pitkään kuin pääesikunnassa vielä tutkittiin vaihtoehtoja. Epäilemättä Rehbinderin puuttuminen koko kysymykseen oli mahdollista vain ja nimenomaan siksi, että hänen ehdotuksensa koski Helsinkiä. Pääkaupungin edusmiehenä Pietarissa Rehbinder liikkui omilla vesillä, vaikka lähestyi keisaria pääesikunnalle kuuluneessa asiassa.

Rehbinderin on täytynyt arvioida ehdotuksensa mahdollisuudet menestyä vähintään kohtuullisiksi. Alkumenestys olikin lupaava: Rehbinderin mukaan keisari otti ehdotuksen myönteisesti vastaan ja Volkonskikin oli vaikuttanut suojealta ajatukselle.⁴⁷

Varovainen valtiosihteeri näkyy katsoneen, että oli sitä parempi, mitä harvempi tiesi hänen yksityisesti keisarille tekemästään ehdotuksesta. Rehbinderin mielestä myös Ehrenström kuului niihin, joita ei ollut syytä informoida ennen aikojaan. Vähän sen jälkeen, kun oli tehnyt ehdotuksensa ja saanut asialleen myötämielisen vastaanoton, Rehbinder ei kuitenkaan malttanut olla vihjaamatta Ehrenströmille, että Pietarissa oli hankkeilla Helsinkiin muuan näyttävä rakennus, ”une très belle maison”. Ehrenström oli utelias tietämään enemmän.⁴⁸ Rehbinder piti parhaana vaieta. Vähän myöhemmin Ehrenström kuitenkin kuuli muita teitä keisarin aikomuksesta sijoittaa kadettikoulu Helsinkiin ja vasta osattuaan täten tiedustella asiasta, hän sai Rehbinderin kertomaan, mistä oli kysymys.⁴⁹

44 Ks. Elio 1973, s. 152.

45 Robert Henrik Rehbinder Johan Albrecht Ehrenströmille 9/21.4.1819. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

46 Mm. Johan Fredrik Aminoff pyrki vaikuttamaan Rehbinderin kautta koulun paikoillaan säilyttämiseen vielä v:n 1819 alkupuolella (v. Bonsdorff 1921, s. 428).

47 Robert Henrik Rehbinder Johan Albrecht Ehrenströmille 9/21.4.1819. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

48 Robert Henrik Rehbinder Johan Albrecht Ehrenströmille 7/19.3.1819. J. A. Ehrenströmin kok. KA; Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Rehbinderille 13/25.3.1819. Rehbinderin kok. 4. KA.

49 Ehrenströmille Rehbinder myönsi, että kadettikoulun tuominen maan pääkaupunkiin tiesi etuja mutta myös haittoja. Robert Henrik Rehbinder Johan Albrecht Ehrenströmille 9/21.4.1819. J. A. Ehrenströmin kok. KA; Steinheil kommentoi asiaa Ehrenströmille huhtikuun puolivälissä kun tämä oli pyytänyt häntä toimimaan koulun Helsinkiin saamisen puolesta. Steinheil halusi auttaa, mutta koska von Fieandt oli aikoinaan intrigoinut hänet irti topografikunnan asioista, hänen keinonsa olivat hyvin rajoitetut. Fabian Steinheil Johan Albrecht Ehrenströmille 2/14.4.1819. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

Keisarin alustava myötämielisyys ei siis kuitenkaan ollut ennustanut mitään lopputuloksesta. Kadettikoulun sijoituspaikan määrittäminen oli delegoitu pääesikunnassa palvelleelle eversti Peter Thesleffille, jota oltiin nimittämässä koulun uudeksi johtajaksi.⁵⁰ Rehbinderin toiveikkuus huhtikuun puolimaissa johtui lopultakin vain siitä, ettei hän vielä tuolloin ollut ollut selvillä Thesleffin näkemyksistä.⁵¹ Haminasta oli löytynyt supistuneelle varuskunnalle tarpeettomia kivisiä kasarmirakennuksia, jotka olivat luovutettavissa ja kohtuullisin vaivoin muutettavissa kadettikoulun käyttöön.⁵² Luultavasti Helsinkiä ei ollut sotilastaholla lainkaan punnittu vaihtoehtona. Ainakin taloudelliset ja käytännölliset seikat olisivat joka tapauksessa puhuneet pääkaupunkia vastaan, sillä täällä kadettikoulun tilat olisi täytynyt rakentaa kokonaan alusta pitäen.

Rehbinderin motiivit tai keisarille esittämät perustelut eivät ole tiedossa. On kuitenkin pääteltävissä, että motiiveihin oli sisältynyt pyrkimys vahvistaa pääkaupungin ulkoista edustavuutta. Reh binder oli nimittäin mielesään jo sovittanut kadettikoulun Helsingin kartalle ja samalla pääkaupunkirakennuksen ajankohtaisiin näköaloihin ja konkreettiseen tilanteeseen. Itse asiassa hän oli ajatellut kadettikoulun paikaksi juuri sen saman laajan korttelialueen, johon varuskuntakoulu sittemmin nousi.⁵³ Asemakaavassa alueelle ei ollut osoitettu erityistä käyttöä. Kadettikoulu olisi näin sijainnut kaupungin pääkadun varrella vähän pohjoiseen kenraalikuvernöörin palatsille varatusta korttelista Senaatintorin länsilaidalla ja vastapäätä kaavailtua suurta kreikkalaiskatolista kirkkoa tulevan luterilaisen suurluterilaisen vieressä.

Reh binderin yritys kariutui, mutta kadettikoulun kosketus pääkaupunkityömaan asioihin jatkui vielä lyhyesti. Keisarin toivomuksesta koulun rakennusten suunnittelutehtävä nimittäin annettiin Helsingin arkkitehdille Engelille. Toimeksianto kesäkuun lopulla 1819 osui pääkaupunkityömaan kiireisimpään aikaan. Ehrenström harmistui kun häntä ei ollut ennalta kuultu tällaisessa komiteansa arkkitehtia koskeneessa asiassa. Reh binder sai jopa vakuutella tälle, että kyllä keisari yhä katsoi Helsingin suunnittelutehtävät Engelin päätyöksi. Engel luonnollisesti piti toimeksiantoa huomattavana luottamuksen osoituksena ja ryhtyi työhön aikaa hukkaamatta. Esiluonnokset hän laati Haminassa eversti Thesleffiä kuullen ja heinäkuun alussa hänellä oli jo esittää lopulliset suunnitelmapiiirustukset kustannusarvioineen. Keisari ei ollut ilmeisesti odottanut Engeliltä muuta kuin suunnitelmien laatimista, mutta Thesleff halusi, että arkkitehti myös johtaisi niiden toteuttamisen. Tämä olisi tiennyt Engelille paitsi lisätuloja myös ajoittaista

50 Elio 1973, s. 152–155.

51 Robert Henrik Reh binder Johan Albrecht Ehrenströmille 9/21.4.1819. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

52 Nordenstreng 1911, s. 612; Finska Kadettkåren, s. 143–144; Gripenberg 1912, s. 26–29; Screen & Syrjö 2003, s. 26–27, 185.

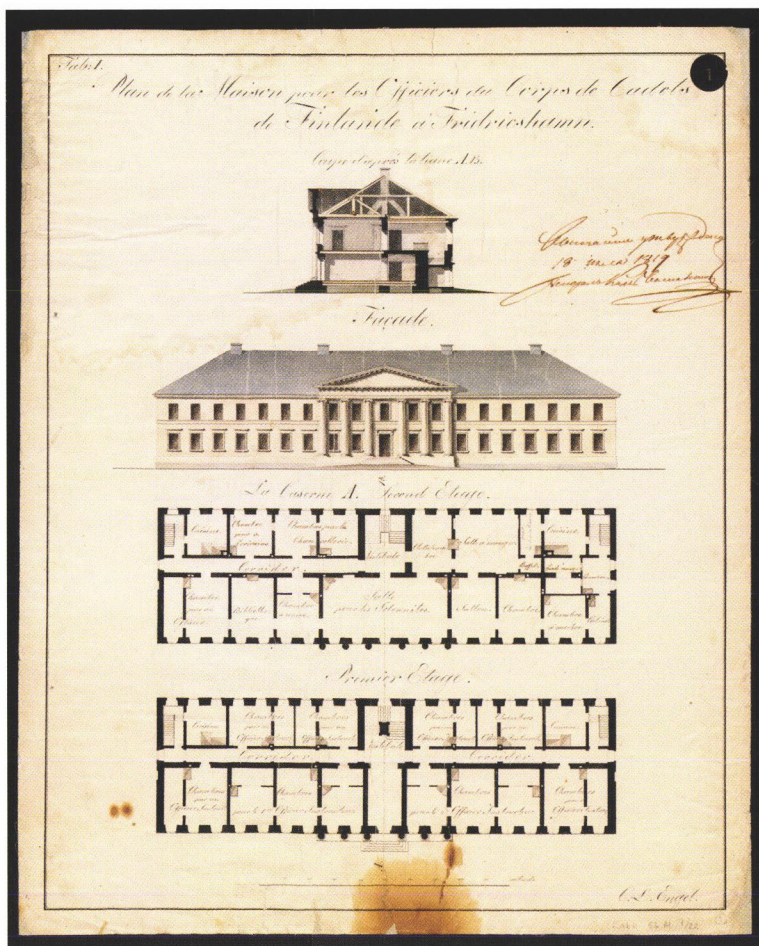
53 Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Reh binderille 11/23.4.1820. Reh binderin kok. 4. KA.

oleskelua Haminassa. Ehrenström kuitenkin päättäväisesti vastusti järjeste-
lyä ja siitä oli luovuttava.⁵⁴ Vielä saman kesän aikana (1819) keisari hyväk-
syi Engelin piirustukset. Haminassa Engelin korvasi arkkitehti E. Ch. Anert
Pietarista.⁵⁵ Engel kävi paikalla vuoden 1821 alkupuolella, vähän kouluti-
lojen käyttöönoton jälkeen, ja saattoi todeta suunnitelmiansa toteutuneen
moitteettomasti.⁵⁶ Ent. kaksikerroksista sotilaskasarmeista muokatut kou-

54 Engel, kirjeet, s. 362 (Carl Herrlichille 4.7.1819) ja 375 (Carl Herrlichille 14–17.7.1820); Robert
Henrik Reh binder Johan Albrecht Ehrenströmille 6.7. ja 1/13.7.1819. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

55 Haminan kadettikoulun perustavista suunnittelu- ja rakennusvaiheista ks. lähemmin Finska
Kadettkåren, s. 21–22, 144–145; Gripenberg 1912, s. 28 ja seur; Nordenstreng 1911, s. 612–614;
Sinisalo 1963, s. 50–53.

56 Engel, kirjeet, s. 383 (Carl Herrlichille 14.5.1821).

Kuva 5. C. L. Engelin suunnitelma Haminan kadettikoulua varten vuodelta 1819. Upseeriasuntolan pääjulkisivu. Yksityiskohta suunnitelmapiirustuksesta. (RakH II, Iga 15:1.) Kansallisarkisto.

lun kaksi päärakennusta seisoivat toisiaan vastapäätä pihan laidoilla. Kasarmien yksinkertaisen ulkoasun jalostamiseksi ilmentämään rakennusten uutta tehtävää korkeamman sotilasopetuksen työssijana Engel sovitti kummankin rakennuksen pääfasadin keskelle kuusi $\frac{3}{4}$ -pylvästä käsittäneen jooialaisen tempelipäädyn. (Kuva 5.)

Varuskuntakoulun rakennushankkeen revisio

Oppermann kävi Viaporissa loppukeväästä 1819,⁵⁷ ja Ehrenströmin tietoon tuli, että tämä oli antanut määräyksen ryhtyä rakentamaan varuskuntakoulua Bulevardille. Ehrenströmin mielestä oli vahinko ("c'est dommage"), että laitos tehdään puusta. Hänen oletuksensa, että toteutus sentään perustuisi Engelin piirustuksiin, oli todennäköisesti vailla kaikkea pohjaa.⁵⁸

Rakentaminen ei kuitenkaan alkanut vielä vuonna 1819, mutta vuoden 1820 alussa insinöörikomennuskunta oli täydessä touhussa käynnistelemässä rakennustyömaata.⁵⁹ Ehrenström ei aikonut niellä aiottua toteutustapaa, sillä hän piti puuta mm. paloturvallisuuden kannalta perin epäsuositeltava rakennusaineena varsinkin varuskuntakoulun kaltaiselle laitokselle asuntoloineen. Hän tavoitteli määrätietoisesti materiaalin vaihtamista tiileksi. Rakentamisen kustannukset tosin kasvaisivat kolmanneksella, mutta lopputulos olisi kestävämpi, turvallisempi ja ulkonäöltään edullisempi kuin puusta toteutettuna. Oppermann oli taipumaton eikä nähnyt aihetta tarkistaa jo tehtyjä päätöksiä. Ratkaisevaa kuitenkin oli, että Steinheil jakoi Ehrenströmin näkemyksen ja saikin aikaan rakennushankkeen perusteellisen revision. Ensin hän hankki keisarin suostumuksen koulun päärakennuksen muuraamiseen tiilestä. Kun tämä muutos oli selvillä (huhtikuussa), Steinheil esitti, Ehrenströmin kannattamana, laitoksen sijoittamista kivisine rakennuksineen kokonaan uuteen paikkaan, nimittäin kortteliin (asema-kaavassa kysymys oli itse asiassa kahdesta vierekkäisestä korttelista), joka sijaitsi Unioninkadulla vastapäätä kaavailtua suurta kreikkalaiskatolista kirkkoa. Kesäkuussa Ehrenström sai tietää, että keisari oli pääesikunnan päällikön Volkonskin esittelystä hyväksynyt sijoittelun Unioninkadulle.⁶⁰ Ehrenströmin kannalta vielä eräs seikka vaati korjauksen. Hän oli nimittäin huomannut, että sijoittelun tarkistamista perustellut päätös rakennus-

57 von Frenckell 1943, s. 173.

58 Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Rehbinderille 4/16.5.1819. Rehbinderin kok. 4. KA. Ehrenströmin mukaan kustannusarvion loppusumma oli 193 000 ruplaa.

59 Kenraalikuvernööri komitealle 6/18.2., 1/13.3., 18.4.1820. URKA, Ea 9. KA.

60 Komitea kenraalikuvernöörille 21.2., 24.4./6.5.1820 ja valtiosihtööri Rehbinderille 7/19.2.1820. URKA, Da 3. KA; kenraalikuvernööri komitealle 13/25.4., 13/25.6.1820. URKA, Ea 9. KA; Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Rehbinderille 19.2./2.3., 3/15.3., 11/23.4.1820. Rehbinderin kok. 4. KA; Robert Henrik Rehbinder Johan Albrecht Ehrenströmille 28.2./11.3.1820. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

materiaalin vaihtamisesta itse asiassa koski vain koulun päärakennusta ja sivurakennukset oli yhä tarkoitus tehdä puusta, vaikka niidenkin tulisi olla päärakennuksen tavoin tiiltä.⁶¹ Myös tiilisiin sivurakennuksiin suostuttiin korkeimmalla taholla, mutta tämä ratkaisu tuli siis käsille vasta siirtopäätöksen jälkeen. Rakennusmateriaalin vaihtuminen puusta tiileksi ei koskenut talousrakennuksia.

Ehrenström kertoi Rehbinderialle, että Steinheil oli päätynt sijoitteluun Unioninkadulle aivan omin päin ja että valittu paikka oli juuri sama, jota valtiosihtööri itse oli aiemmin kaavaillut kadettikoululle.⁶² Rehbinderialin hanke oli ollut omiaan kiinnittämään huomion kyseiseen kaupunkikeskustan kohtaan ja kortteliin tarttumista oli kaiketi sujuvoittanut tietoisuus siitä, että paikka oli jo hetken viivähtänyt, tosin vain ajatuksissa, korvamerkittynä kruunun rakentamistarpeisiin, vieläpä sotaoppilaitokselle. Pääkaupungissa vallitsi vahva kysyntä edustaville ja, ennen muuta, pikimmiten toteutettaville kruunun rakennuksille.

Pääkaupungin rakentamisen ja asemakaavallisen kehittelyn kannalta Unioninkadun tilanteeseen ei ollut ilmaantunut uutta sitten Rehbinderialin kadettikoulu-ehdotuksen keväältä 1819. Unioninkatu oli tällä välin kuitenkin konkretisoitunut kulkuväylänä ja sen asema pääkaupungin pääkatuna oli kirkastunut. Kaupungin pohjois-eteläsuunnassa halkonut katulinja oli suurin ponnistuksin saatu avatuksi kuljettavaan kuntoon koko suunnitellulta pituudeltaan Aleksanteri I:n Helsingin vierailun alla syyskuussa 1819.⁶³ Ehrenström oli itse asiassa vihityttänyt kadun käyttöön keisarilla, sillä hän varmistui, että tämä saapui Helsinkiin 11.9. tuota väylää sen ensimmäisenä kulkijana. Keisarin tahdosta katu nimettiin Unionin- eikä Ehrenströmin ehdottamana Aleksanterinkaduksi. Vierailun varmaankin vaikuttavin rekvisiitta oli liittynyt juuri Unioninkatuun, jonka pohjoispäähän oli pystytetty kunniaportti ja eteläiselle jatkeelle Ullanlinnanvuorelle suurikokoisella keisarin monogrammilla varustettu hyvin kookas obeliski.⁶⁴

Varuskuntakoulun rakennusten ryhmittely Unioninkadun varrella oli selvillä viimeistään alkukesästä 1820. (Kuva 6.) Ryhmittelyn periaate oli sama kuin Bulevardilla. Unioninkadun sivusta käsitti kolme kaksikerroksista rakennusta, joita yhdistävät kadunvarressa muurit portteineen. Oppilasasuntola tuli pitkittäin keskelle ja henkilökunnan asuntola ja luokkaraken-

61 Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Rehbinderialle 25.4./7.5.1820. Rehbinderialin kok. 4. KA.

62 Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Rehbinderialle 11/23.4 1820. Rehbinderialin kok. 4. KA.

63 Komitean kertomus 1819. URKA, Db 1. KA. Uuden katulinjan keskijakso vastasi vanhaa Läntistä Kirkkokatua.

64 von Frenckell 1943, s. 219; Kejsar Alexander I:s resa, s. 69; porvoolaisen papin Gustav Ruuthin päiväkirjan mukaan: ”en Pyramid 12 famnar hög på Ulricas borg; på hvilken Alexanders namn i afton skall brinna” (Panelius 1986, s. 166); Helsingin kadunnimet, s. 144; syyskuussa 1820 F. W. von Schubert merkitsi Helsingistä muistiin obeliskin, joka osoitti suuren kadun alkukohtaa (von Schubert 1824, s. 458); Ehrenström kirjoitti vielä keväällä 1820: ”rue d’Alexandre” (Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Rehbinderialle 11/23.4 1820. Rehbinderialin kok. 4. KA).

nus sen molemmin puolin poikittain korttelin kulmiin. Pääsivustan takana talousrakennukset sijaitsisivat symmetrisesti korttelin laidoilla. Varuskuntakoulun uuden sijoittelun vaikutus pääkaupungin maankäyttöön ulottui varsinaista koulukorttelia laajemmalle, sillä sijoittelua koskenut keisarin päätös (1820) oli sisältänyt määräyksen puutarhan järjestämisestä koulun yhteyteen.⁶⁵ Uudelleenrakennuskomitea osoitti tarkoitukseen koulu pohjoispuolisen korttelin (nyk. Metsätalon tontin).⁶⁶ Koulukorttelia puutarhan alueesta erottanut poikkikatu poistettiin asemakaavasta uudelleenrakennuskomitean joulukuussa 1824 tekemän esityksen perusteella.⁶⁷

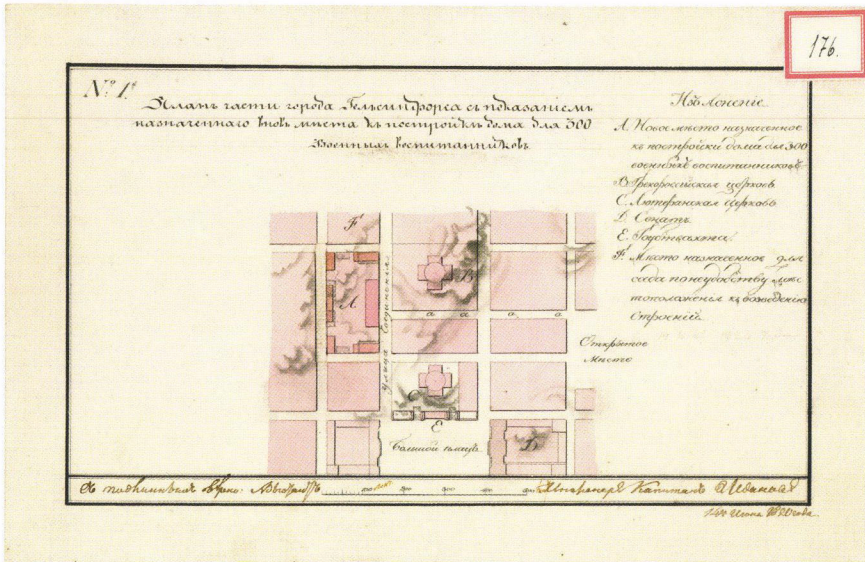
Varuskuntakoulun rakennushanke Unioninkadulla

”Suunnittelukilpa” Bulevardilla osoitti, ettei uudelleenrakennuskomitealla ollut insinöörihallinnon näkökulmasta asiaa osallistua varuskuntakoulun suunnitteluun. Kun Engel siihen kuitenkin Unioninkadulla osallistui, kysymyksessä oli todennäköisesti Steinheilin aikaansaama poikkeusjärjestely. Sijoittelun (ja rakennusmateriaalin) vaihtumisen ja Engelin osallistumisen yhteenkuuluvuuteen viittaa osaltaan Ehrenströmin kirje Rehbinderille huh-

65 Suomen asiain komitean ptk. 3.6.1820, n:o 10. VSV, Ca 20. KA; kenraalikuvernööri komitealle 13/25.6.1820. URKA, Ea 9. KA.

66 Ks. mm. VeSa Helsingin linnoitukset 170, 177. KA.

67 VSV 267 GG 1824. KA.

Kuva 6. Varuskuntakoulu Unioninkadulla. Viaporin insinöörikomennuskunnan asema-
piirustus kesäkuulta 1820. (VeSa, Helsingin linnoitukset 176.) Kansallisarkisto.

tikuun jälkipuolelta 1820. Siinä Ehrenström kertoi Steinheilin ajavan koulun siirtämistä Unioninkadulle ja mainitsi samalla, että Engel ryhtyy suunnittelemaan rakennukselle kaunista julkisivua (”une belle Façade pour cette Batisse”).⁶⁸

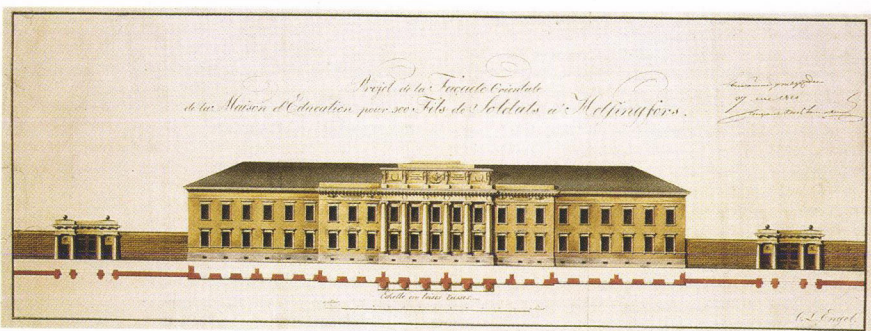
Ehrenströmin maininnan perusteella Engelin osuudeksi suunnittelussa olisi alun pitäen rajattu päärakennuksen pääfasadi. Nimenomaan näin määritellystä tehtävästä todistaa myös arkkitehdin toteutunutta suunnittelupanosta koskeva evidenssi. Keskeinen todistuskappale on Henrik Liliuksen julkaisema Engelin suunnitelmapiirustus, joka tarkoittaa varuskuntakoulun kaksikerroksisen päärakennuksen Unioninkadun fasadia ja siihen liittyviä yhdysmuureja portteineen.⁶⁹ (Kuva 7.) Tämä on ainoa tunnettu Engelin piirustus Unioninkadun laitosta varten. Päiväystä ei ole, mutta pääesikunnan päällikkö P. M. Volkonski on tehnyt lehdelle merkinnän keisarin hyväksymisestä 27.5.1820 (vl).⁷⁰ Toisaalta tunnetaan Viaporin insinöörikomennuskunnassa piirretty kopio samassa laitoksessa laaditusta suunnitelmapiirustuksesta, joka käsittää koulun päärakennuksen kummankin kerroksen pohjakaavan ja poikkileikkauksen.⁷¹ Kopioon on merkitty, että originaali oli päivätty 2.5.1820 (vl). Edelleen on merkitty, että kysymyksessä on keisarin 27.5.1820 (vl) hyväksymä suunnitelma ja että hyväksymisestä oli tehty originaaliin Volkonskin omakätisesti varmentama merkintä. Pohjakaavat ovat pääpiirtein samanlaiset kuin Bulevardille suunnitellussa puisessa asuntolassa, mutta ikkuna-aukkoja on nyt 23, yksi enemmän kuin Bulevardilla.

68 Johan Albrecht Ehrenström Robert Henrik Rehbinderille 11/23.4.1820. Rehbinderin kok. 4. KA.

69 MV, Kuvakokoelmat, signum 51.1/249; Lilius 1989, s. 41, k. 4; Lilius 1990, s. 203, k. 42.3.

70 Viaporin insinöörikomennuskunnassa Engelin suunnitelmapiirustuksesta tehty kopio myytiin 12.12.2012 huutokaupassa Helsingissä (Bukowskis, Helsinki F165, kohde nro 54).

71 Piirustus sisältyi Museoviraston rakennushistorian osaston arkistossa säilytettyyn kokoelmaan venäläisten insinöörikomennuskuntien luettelottomia (numeroimattomia) piirustuksia ja siirrettiin muun venäläisen insinööripiirustusaineiston mukana Kansallisarkistoon (VeSa). Luettelottomana piirustus on jäänyt tutkijoilta aiemmin huomaamatta.

Kuva 7. C. L. Engelin suunnitelmapiirustus varuskuntakoulua varten vuodelta 1820. (Kuvakokoelmat, 51.1/249.) Museovirasto. Kuva: Soile Tirilä.

Pohjapiirustus on täysin yhtäpitävä Engelin fasadisuunnitelman kanssa; tosin yhdysmuurit ovat mukana vain Engelillä. Uudelleenrakennuskomitean arkkitehdin ja Viaporin insinöörikomennuskunnan yhteistoiminnan käytännön järjestelyä ei tunneta. Engel on tarvinnut omaa osuuttaan varten riittävän pohja-aineiston Viaporista. Fasadisuunnitelma taas on tarvittu insinöörikomennuskunnassa pohjapiirustuksen viimeistelemiseksi. Kahden suunnittelijatahon 2.5.1820 (vl) mennessä tuottama arkkitehtuurisuunnitelma koulun päärakennusta varten esiteltiin sitten mainittuna päivänä Volkonskin toimesta keisarille.

Pohjakaavoista juontuneita Engelin fasadisuunnitelman premissejä olivat ainakin julkisivun dimensiot ja aukotus. Kirjeessään Herrlichille kesäkuulta 1822 Engel selosti suunnitelmaansa ja myös valaisi tavoitteitaan varuskuntakoulun fasadin arkkitehtina: ”Siinä on kuusi joonialaista 3/4-pylvästä, joissa on rautainen perusta. Kaikki on tehty voimakkaissa suhteissa, jonka takia olen useissa kohdissa poikennut säännöistä, koska minulle on tärkeämpää tuoda esille ystävällisen vakava luonne (einen freundlich ernsten Charakter aus zu drücken), jollainen sopinee parhaiten koulutalolle. Tämän pylväikön yläpuolella kohoaa attika, jonka edessä jokaisen pylvään yläpuolella seisoo muusa (Genius der Künste), jotka parhaillaan ovat muovailtavina”.⁷² Seuraavassa tukeudun kohdittain Henrik Liliuksen analyysiin fasadista.⁷³ Seinäpinta on kauttaaltaan sileä ja kerroksia erottava listoitus puuttuu. Risaliitiksi ulkonevan keskialueen leveys on fasadin sivuosia tuntuvasti suurempi. Modiljonkien täydentämän korniisin ja attikan matalan jakson jatkuminen sivuille painottaa yhtenäistä leveää risaliittia, jonka eteen keskelle Engel on sijoittanut kuusi joonialaista ¾-pylvästä. Samaa pylväsjärjestelmää hän oli käyttänyt edellisvuonna Haminan kadettikoulun suunnitelmassaan. (Kuva 5.) Pylväsjärjestelmän ”korottamisen” doorilaisesta Bulevardilla joonialaiseen Unioninkadulla voi selittää rakennuksen sijaintia myötäilevän edustavuuden tavoittelu. Haminassa ja Bulevardilla esiintyneen frontonin tilalla on nyt porrastettu, pääjaksoltaan hyvin korkea attika. Pylväistön yläpuolella, korotetun attikan edessä, seisoo pylväiden kohdalla muusa, lähemmäs kaksimetrinen siivekäs naishahmo. Attikan välipintoihin on piirustuksessa sijoitettu keisarikunnan kaksoiskotka, epäilemättä laitoksen nimeävät tekstit ja vielä suurikokoiset seppeleet.⁷⁴ Julkisivun korkuisten pylväiden käyttö kaksikerroksisessa rakennuksessa tarkoittaa, että pohjakerrosta vastaava fasadivyöhyke puuttuu. Engelin fasadissa alempi kerros on pääkerros, jonka

72 Engel, kirjeet, s.161, 397 (Carl Herrlichille 4.6.1822). – Pylväistön rautaiset baasikset olivat ensimmäiset laatuaan Helsingissä (ks. Sinisalo & Mäkiö 1999, s. 104); VeSa, Helsingin linnoitukset 326 (detaljiirustus varuskuntakoulun rautaisista baasiksista syksyiltä 1820). KA.

73 Lilius 1990B, s. 201–202; Lilius 1989, s. 39.

74 Toteutuksessa tästä poikettiin siten, että tekstit korvattiin laakeriseppeleillä ja laitoksen nimi sommiteltiin kookkaista kirjaimista keskirisaliitin friisiin (ks. mm. von Bonsdorff & Smedslund 1969, k. 6).

kyseistä statusta ilmentävät mm. ikkuna-aukkojen ylempänä esiintyviä rikasmuotoisemmat kehystykset. Joonialainen pylväsjärjestelmä sekä muusat ovat omiaan oppilaitokseen. Porrastettu attika oli tyyppillinen ajanjakson venäläiselle sotilasarkkitehtuurille. Lilius tulkitsee kolmiaukkoisiin portteihin liittyvät jyrkät doorilaiset pylväässä tapauksessa nimenomaan laitoksen sotilaallista luonnetta painottaviksi piirteiksi. Siteeratun kirjepassuksen sisältö ei ole täysin selvä. Mitä Engel tarkoitti säännöistä poikkeamisella ja mikä olisi poikkeamisen yhteys fasadin tavoiteltuun ystävällisen vakavaan luonteeseen? Liliuksen mukaan ”voimakkaat suhteet” voi viitata ikkuna-aukkojen poikkeuksellisen plastisiin kehystyksiin. Mikäli Engel tarkoitti säännöllä nimenomaan arkkitehtuurin sääntöjä, niin eräksi poikkeamiseksi niistä voidaan osoittaa joonialaisen palkiston arkkitraavi, jonka Engel on madaltanut normin edellyttämästä kolmiosaisesta yksiosaiseksi.⁷⁵ (Kuva 7.) Tällaisten seikkojen vaikutus julkisivun luonteeseen on kuitenkin arvioitava vähäiseksi.

Sotaministeriön insinööriosaston eräs mallisuunnitelma joulukuulta 1817 tarkoittaa 300 lapsen Sotaorpokodin osaston (varuskuntakoulun) kaksikerroksisen puisen päärakennuksen eli oppilasasuntolan julkisivua.⁷⁶ (Kuva 8.) Suunnitelman oli laatinut insinööriosaston pääarkkitehti A. E. Staubert. Helsingin varuskuntakoulun tutkijoista Tuula Pöyhä on ensimmäisenä kiinnittänyt huomion tuohon mallifasadiin, joka näyttää avaavan varteenotettavan tarkastelukulman edellä käsiteltyyn Engelin julkisivuun.⁷⁷ Staubertin fasadin seinäpinta on sileä ja sitä jäsentävät vain kerroslistat ja hyvin leveä keskirisaliitti, johon kuuluu matalahko kolmijaksoinen porrastettu attika. Ikkuna-aukot on kehystetty vain risaliitissa ja aukkoja on korostettu vain risaliitin yläosassa ja vain hyvin niukasti. Kaikki dekorointi puuttuu. Julkisivun ilme on askeettinen. Mallisuunnitelmaan on myös piirretty fasadin linjassa rakennuksen molemmin puolin sijaitsevat muurit kolmiaukkoisine porttirakennelmineen.

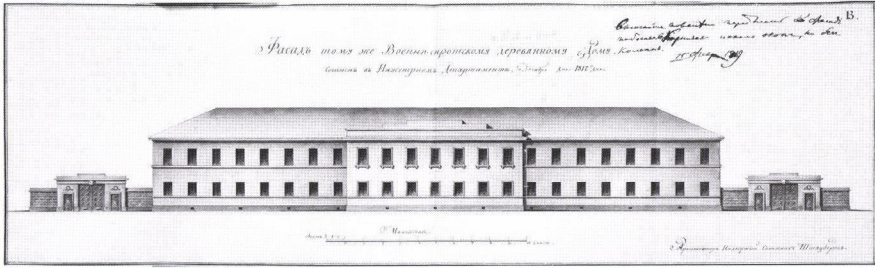
Staubertin mallifasadi joulukuulta 1817 oli toimitettu Viaporin insinöörikomennuskunnalle alkuvuonna 1819,⁷⁸ hieman ennen kuin komennuskunta sai määräyksen puisen koulun rakentamisesta Bulevardille. Ilmeisesti oli toimitettu aineistoa myös pohjakaavoja varten. Siitä päätäten, että Staubertin fasadissa on (kuten Engelilläkin) 23 tasavälein sijaitsevaa ikkuna-aukkoa, mutta insinöörikomennuskunnan Bulevardin fasadissa vain 22, laitoslajin arkkitehtuuriratkaisuja oli Pietarissa kehitelty kevään 1817 jälkeen ja että rakentaminen Bulevardilla olisi perustunut tuon kehittelyn tuloksiin.

75 Lilius 1990B, s. 202 ja viite 7; Lilius 1989, s. 39.

76 Pöyhä 1995, s. 12–13; MV, Kuvakokoelmat, neg. 202916.

77 Pöyhä 1995, s. 12–13; MV, Kuvakokoelmat, neg. 202916.

78 VeSa 17084. KA.

Kuva 8. A. E. Staubertin mallisuunnitelma puisen sotaorpokodin (varuskuntakoulun) julkisivuksi joulukuulta 1817. (Kuvakokoelmat, neg. 202916.) Museovirasto.

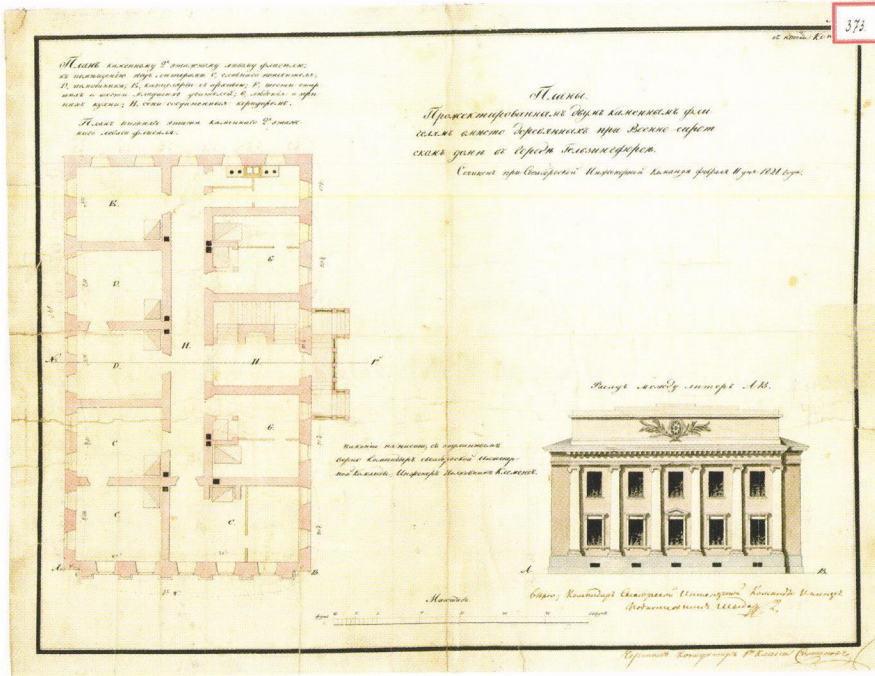
Pidän hyvin luultavana, että Staubertin mallifasadi, vaikka kuuluikin puurakennukseen, oli sisältynyt Engelille keväällä 1820 toimitettuun pohja-aineistoon. Engelin julkisivun leveä keskirisaliitti, Bulevardin fasadin frontonin vaihtuminen attikaksi ja muurien ja porttien sisällyttäminen fasadisuunnitelmaan, vaikka niitä ei ollut otettu mukaan pohjapiirustuksiin, ainakin tukevat tuota oletusta. Itse asiassa on ajateltavissa, että kun Engel edellä siteeratussa kirjepassuksessa puhuu rakennukselle tavoittelemastaan ystävällisen vakavasta luonteesta, hän muun ohella ajatteli vertailumielessä Staubertin pelkistettyä, sotilaallisen karua mallifasadia.

Porttien oudosti epäkeskisen sijoittelun Engelin fasadipiirustuksessa voisi selittää se asiointila, että muurijaksojen pituuden määräävien sivurakennusten leveys ei ollut tiedossa Engelin suunnittelutyön aikaan. Päätös sivurakennusten toteuttamisesta tiilestä eikä puusta tehtiin vasta laitoksen Unioninkadulle sijoittamisen ja tiilisen päärakennuksen suunnittelun jälkeen. Sivurakennusten toteutuksen pohjaksi tulleet suunnitelmapiirustukset laadittiin Viaporin insinöörikomennuskunnassa vuonna 1821.⁷⁹ (Kuva 9.) Edellä käsitellyssä kirjeessään kesäkuulta 1822 Engel puhui ainoastaan oppilasasuntolasta, johon kertoi tehneensä fasadin. Vaikeneminen edellisellä vuonna suunnitelluista sivurakennuksista tuntuu vahvistavan, että Engelin osallistuminen Unioninkadun laitoksen suunnitteluun rajoittui edellä todettuun.⁸⁰ Arkkitehdin mahdollisesta konsultoinnista sivurakennusten suunnittelussa ei ole tietoa. Insinöörikomennuskunnassa sivurakennusten päädyt muotoiltiin luonnollisesti keskenään identtisiksi. Joonialaisine pilastereineen ja attikoineen ne täydentävät laitoksen pääsivustan yhtenäiseksi fasadirintamaksi.

Oppilasasuntola rakennettiin insinöörikomennuskunnan toimesta vuosina 1821–1823. Kesäkuussa 1822 Engel kirjoitti Herrlichille, että rakennuksen ulkopuoli valmistuisi kesän aikana. Hän myös kertoi toimittaneensa

79 VeSa, Helsingin linnoitukset 373–374. KA; von Bonsdorff & Smedslund 1969, k. 8–10.

80 Ks. Lilius 1990B, s. 201.

Kuva 9. Viaporin insinöörikomennuskunnan suunnitelma varuskuntakoulun eteläistä siipirakennusta varten vuodelta 1821. Katujulkisivu. Yksityiskohta suunnitelmapiirustuksesta. (VeSa, Helsingin linnoitukset 373.) Kansallisarkisto.

työmaalle kaikki sablonit ja detaljit. Pohjoinen sivurakennus eli luokkarakennus valmistui vuonna 1825. Henkilökunnan asunnoiksi tarkoitettujen eteläisen sivurakennuksen toteuttaminen käynnistyi vuonna 1827 paikalla sijainneen kallion räjäyttämällä. Rakennus valmistui vuoteen 1830 mennessä. Kaikki talousrakennukset koulukortteliin tehtiin (1823–1824) puusta.⁸¹ Talousrakennuksia ei suunniteltu Viaporin insinöörikomennuskunnassa, vaan Pietarista toimitettiin Staubertin piirustukset niitä varten.⁸² Varuskuntakoulun päärakennusten toteuttaminen normista poiketen tiilestä rajoitti sotaministeriön insinööriosaston ohjauksen mm. asuntolan tilajärjestelyihin ja puusta toteutettaviin laitoskompleksien osiin.

Helsingin varuskuntakoulun rakennushankkeesta kehkeytyi vaiheikas tapahtumainkulku. Alunperin Vallisaaren ajateltu ja sitten mantereelle Esikaupungin Bulevardille sijoitettu koulukompleksi päättyi rakennusmateriaalin vaihtamisen myötä pääkaupungin pääkadun varrelle. Rakennus-

81 Pöyhä 1995, s. 15–16 ja piirustusluettelo; varuskuntakoulun rakennustöiden edistymistä käsittelevät Viaporin insinöörikomennuskunnan piirustukset, VeSa Helsingin linnoitus- ja rakennuspiirustukset. KA; vrt. von Bonsdorff & Smedslund 1969, s. 12–15; Wiburgs Wochenblatt 18.11.1826, n:o 46 (Viaporin insinöörikomennuskunnan ilmoitus urakkahuutokaupasta, joka koski kallion poistamista eteläisen sivurakennuksen tieltä).

82 VeSa, Helsingin linnoitukset 398, 504, 505. KA; von Bonsdorff & Smedslund 1969, k. s. 15.

suunnittelu eteni kahden paikallisen tahon laatimien suunnitelmien ja valtakunnallista keskusohjausta toteuttaneiden mallipiirustusten varassa. Pääkaupungin ydinosien edustavan rakentamisen yleistavoite painoi laitoslajiin suhteutettua arkkitehtuurikäsittelyä enemmän. Alimman asteen sotaoppilaitos nousi tavanomaista näyttävämmässä asussa uuden Helsingin eräälle paraatipaikalle.

Muonamakasiini

Suomeen sijoitetun venäläisen sotaväen muonitus – esim. vuonna 1820 joukkojen viljantarve oli 75 000 tšetverttiä ruista (n. 100 000 tynnyriä)⁸³ – tukeutui viime kädessä Pietarin muonamakasiineihin, joissa Volgan alueelta tuotua viljaa varastoitettiin valtakunnan luoteisosan sotilaskeskittymän kahdenkymmenen kuukauden kulutukseen.⁸⁴ (Kuva 10.) Suomen linnoitus- ja varuskuntapaikoilla toimi 1800-luvun alkupuolella lukuisia vakinaisia muonavarikkoja, suurin niistä Viipurissa, missä myös sijaitsi Venäjän Suomen joukkojen muonituskomission johto.⁸⁵ Ainakin isompien varikkojen luonteenomaista rakennuskantaa olivat varta vasten muonamakasiineiksi rakennetut kiviset viljavarastot, joita varten kehitettiin mallisuunnitelmia ja tyyppiratkaisuja sotilasarakentamiselle ominaiseen tapaan. Esim. eräs 1700-luvun jälkipuolen tyyppillinen muonamakasiini, joka oli toteutettu ainakin Viipurissa ja Haminassa, oli puolitoistakerroksinen aumakattoinen kivirakennus, joka oli seitsemän ikkunan pituinen ja kolmen levyinen. Viljamakasiinin ulkoasua luonnehtivat varastorakennuksille karakteristiset julkisivujen valearkadit.⁸⁶ (Kuva 11.)

Helsingin muonavarikolle kuuluneiden makasiinien kapasiteetti (ainakin 1820-luvun alussa muutamia kymmeniätuhansia tšetverttejä ruista, vrt. tuonnempana) vaikuttaa moninkertaiselta kaupungin sotaväen viljantarpeeseen verrattuna.⁸⁷ Kysymyksessä ei siis olisi ollut yksinomaan Helsingin varuskunnasta huolehtinut päätevarikko, vaan viljakuljetusten kannalta soveliaasti sijainnut Venäjän Suomen joukkojen muonahuollon isompi toimipiste.

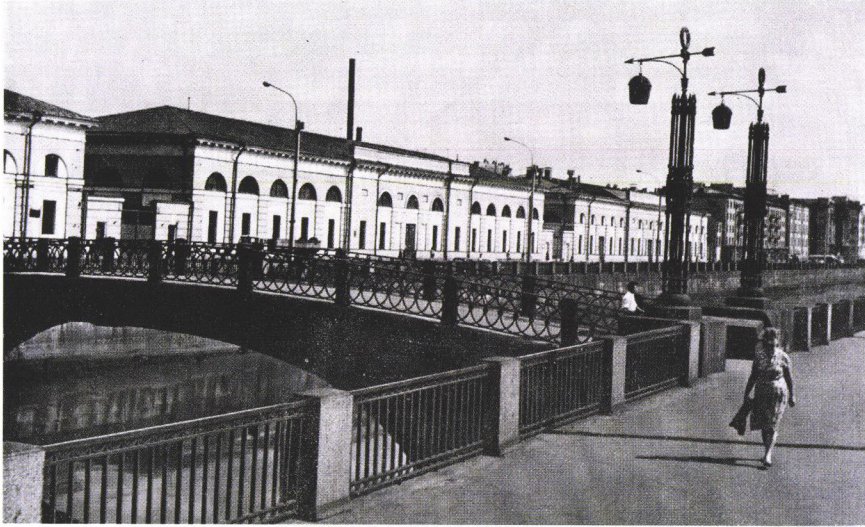
83 Joustela 1963, s. 131; tšetvertti ruista vastasi $1\frac{1}{2}$ tynnyriä (Joustela 1963, s. 29).

84 Ks. Beyrau 1984, erit. s. 83; Suomessa v:sta 1821 eteenpäin sotaväen tarvitsema vilja pyrittiin ostamaan paikan päältä (Korhonen 1963, s. 268–269; ks. myös Joustela 1963, s. 109–110).

85 Varikkopaikoista ks. Fabricius 1903, II (liitteistö), s. 202; Joustela 1963, s. 110.

86 Viiste 1945, k. s. 66; VeSa, Haminnan linnoitus 512. KA.

87 Ruisjauhojen rauhanajan kulutusnormi oli 3 tšetverttiä vuodessa sotilasta kohden (ks. Beyrau 1984, s. 336–339).

Kuva 10. Muonamakasiinien rivistöä Obvodnyi-kanavan varrella Pietarissa. Makasiinit rakennettiin Vasili Stasovin suunnitelman (1819) mukaan vuosina 1819–1822. (Zaharov 1984, kuva s. 90.)

Kuva 11. Venäläinen muonamakasiini Viipurissa 1700-luvun lopulta. (Viiste 1945, kuva s. 66.)

Kruunun viljavarastot pääkaupungissa: alkutilanne ja ensimmäiset uudelleenjärjestelyt

Uudelleenrakentamisen käynnistymisen aikaan Helsingissä oli useita kruunun viljan varastoja. Lääninmakasiinina (kruununmakasiinina) käytettiin kaksikerroksista kivrakennusta, joka sijaitsi Eteläsataman läntisellä sivus-

talla rannan tuntumassa. Tämä oli ent. kruununpolttimo, alkuaan panimo vuodelta 1756.⁸⁸ (Kuvat 12–13.) Vanha rakennus vastasi tilavuudeltaan siviilihallinnon tšekäläistä varastointitarvetta, joka oli 1800-luvun alkukymmeninä enimmillään 10 000 tynnyriä.⁸⁹ Muonituskomissio tarvitsi Helsingissä varastotiloja tuntuvasti suuremmalle viljamäärälle. Se säilytti viljaa mm. Katajanokan kurtiinirakennuksissa.⁹⁰ Varikon tärkeimpiin rakennuksiin kuului myös suuri puinen muonamakasiini, joka oli rakennettu kohta kaupungin valtauksen jälkeen lääninmakasiinin viereen ent. polttimopihalle. Tämä viljavarasto oli 110 kynnärän pituinen ja mitoitettu 12 000 kulin eli ruismaton (n. 18 000 tynnyrin) mukaan 4000 sotilaan vuotuista viljantarvetta silmälläpitäen.⁹¹

Vuoden 1812 asemakaavassa lääninmakasiini (ent. kruununpolttimo) sijoittui Esikaupungin itäreunan keskimmäisen korttelin lounaiskolkkaan. Vanhan rakennuksen erityiseen huomioimiseen katujen linjauksissa voi viitata rakennuksen eteläpäädyn asettuminen koko 15 kynnärän mitaltaan täsmällisesti tulevan Eteläisen Makasiinikadun reunaan. Päävolyyymista länteen ulkonevat muuratut rakennusosat ulottuivat tulevan Unioninkadun alueelle, tosin vain päätyseiniltään. Sitävastoin muonituskomission varastot sijaitsivat uuden asemakaavan kannalta järjestään sopimattomissa paikoissa.⁹² Katajanokan kurtiinit sijaitsivat venäläisen kasarmin rakennuspaikaksi osoitetulla alueella, mutta viljan säilyttäminen niissä saattoi rauhassa jatkua ainakin kasarmityömaan käynnistymiseen saakka. Lääninmakasiinin viereinen muonamakasiini taasen häiritsi alusta pitäen asemakaavan toteuttamista, sillä se täytti ison osan eräästä asuntokorttelista ja seisoi tulevan Ete-

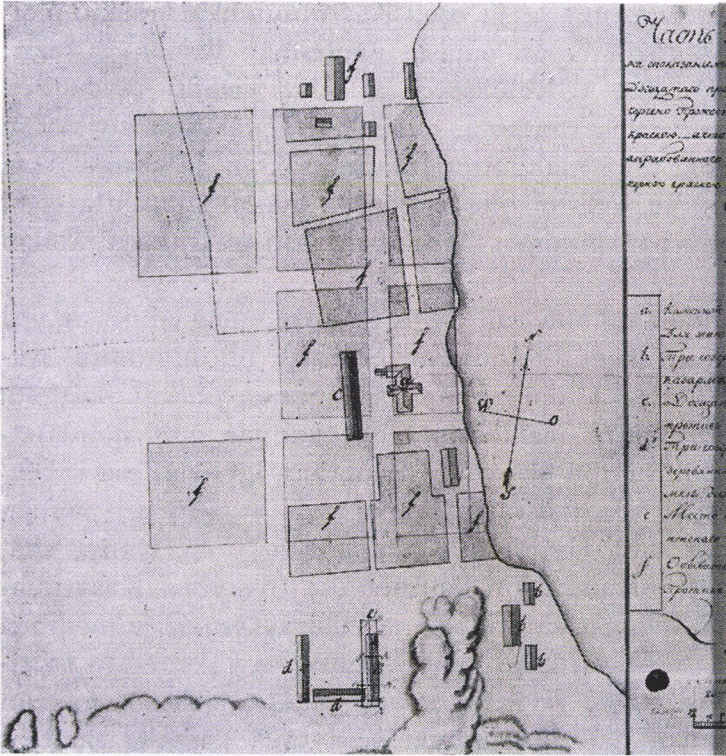
88 Kruununpolttimosta ks. Hornborg 1950A, s. 248, 324, 358–359 ja k. 44; Mäntylä 1995, s. 223; rakennuksen mittapiirustus, luultavasti 1810-luvulta. RakH, Dc 2 (irralisena kansiossa). KA. – Kivirakennuksen edustalla sijaitsi ent. kruununpolttimon viljamakasiini, joka oli rakennettu vuonna 1783 sillan päähän merelle (Hultin 1912, s. 112–113) ja jonka Louis Belanger sattumoisin ikuisti tunnetun Helsingin näkymänsä (1798) etualaan (ks. mm. Hornborg 1950A, k. 72. Kuvatekstissä viljamakasiinia pidetään erehdyksessä paikalla aiemmin sijainneena polttimon pesuhuoneena). Kun puinen viljamakasiini tuli purettavaksi järjestelytöiden tieltä v. 1817, sen mainittiin olevan tyhjillään, kallistunut ja läänille tarpeeton (komitea kenraalikuvernöörille 10/22.8.1817. URKA Da 2. KA). – Maaherra Fredrik Stjernvallin 28.12.1812 päivätyssä Helsingin kruunun kiinteistöjen luettelossa ”Etat des Batimens de la Couronne à Helsingfors situées dans l’enceinte de la ville” (VSV, Fb 714. KA) vain kohta n:o 7 ”une partie proëminente du Magazin de brique à Ullrikasborg” mahdollisesti koski läänin viljavarastoa ja tällöin kaiketi ent. polttimoa tai sen osaa.

89 Ks. esim. STO ptk. 17.2.1835. KA.

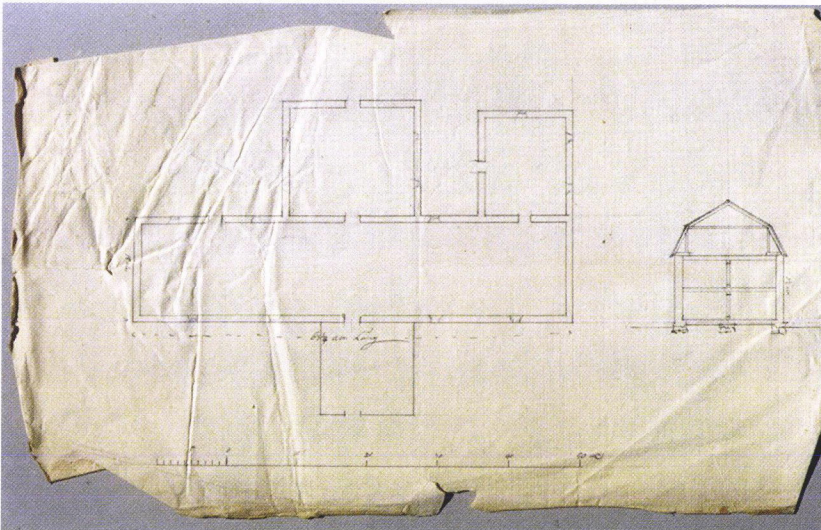
90 Kurtiinit olivat kaksi suurta kruunun rakennusta 1700-luvun lopulta. Katajanokalla oli ollut rakenteilla kenttätykistön linnoitettu varikko kuninkaan v. 1777 hyväksymän suunnitelman mukaan. Suorakaiteenmuotoisesta varustuksesta toteutuivat ainoastaan itäinen ja läntinen kylki eli kaksi 110 kynnärän pituista kurtiini-vaunuhallia. Niiden toinen pitkä sivu oli luonnonkivistä linnoitusmuuria ampumarakoiheen, toinen tiiltä ja porttiaukkojen puhkoma. Kaupungin valtauksen jälkeen kurtiinit osoitettiin muonituskomission viljavarastoiksi. Ks. Sinisalo 1980, s. 89–90 ja k. 2, 22A–22C; Sinisalo 1979; komitea kenraalikuvernöörille 17/29.10.1813. URKA, Da 1. KA.

91 Puisen muonamakasiinin rakennussuunnitelma on päivätty Viaporissa maaliskuussa 1809. VeSa, Helsingin linnoitukset 1196.KA; ks. Fabricius 1903, II, s.355; kuli (matto) ruista vastasi 1½ tynnyriä (Joustela 1963, s. 29).

92 Komitea kenraalikuvernöörille 17/29.10.1813, URKA, Da 1. KA; VIK, Helsinki 1.KA.

Kuva 12. Eteläsataman läntistä sivustaa Viaporin insinöörikomennuskunnassa laaditun asemapiirustuksen mukaan (c = suuri puinen muonamakasiini). (Blomstedt 1963, kuva s. 287.)

Kuva 13. Helsingin lääninmakasiini, ent. kruununpolttimo. Pohjakaava ja leikkaus. Mittapiirustus luultavasti 1810-luvulta. (RakH, Dc 2.) Kansallisarkisto.

läisen Makasiinikadun päällä. (Kuva 12.) Uudelleenrakennuskomitea joutui toistuvasti vaatimaan makasiinin poistamista, kunnes viimein vuonna 1815 Viaporin insinöörikomennuskunta oli saanut sen siirrettyä Ehrenströmin osoittamaan paikkaan Ullanlinnanvuoren pohjoisrinteelle varsinaisen kaupunkialueen ulkopuolelle (nykyisen Kaartin maneesin kohdalle). Tienoo oli vanhaa sotalaitoksen varastoaluetta. Mikäli muonituskomissio tarvitsi lisää puisia makasiineja, ne tuli Ehrenströmin mukaan kaikki sijoittaa tuolle samalle alueelle, jonka erillisyyks asuntokortteleista toi turvaa kaupunkipaloilta.⁹³

Kivisten viljamakasiinien kortteli: järjestelyideasta suunnittelutehtävään

Myös kruunun kivisten viljamakasiinien osalta uudelleenrakennuskomitea tavoitteli kattavaa ja kestävä ratkaisua. Huomio kohdistui tällöin lääninmakasiinin sijaintikortteliin. Viimeistään loppukesästä 1817 komitealla oli näkemys tuon 139 kyynärän pituisen ja 80 kyynärän levyisen rantakorttelin vastaisesta käsittelystä. Ajatus oli, että koko kortteli varattiin yksinomaan viljavarastoille ja nimenomaan kivisille makasiineille. Ehrenströmin mukaan varastojen paloturvallisuuteen vaikutti, ettei kortteliin tulisi asuntoja tulisijoihin ja että se olisi leveiden katujen ympäröimä. Mikäli lääni tarvitsi lisää varastotiloja, ne tulisi sovittaa vanhan rakennuksen itäpuolelle rantakatua vasten. Korttelin pohjoispuolisko taas oli omiaan Katajanokalta ennen pitkää poistettavien muonituskomission viljavarastojen sijoituspaikaksi, kunhan tarvittavat säilytystilat rakennettiin tiilestä.⁹⁴

Kysymys Katajanokan kurttiinit korvaavista viljavarastoista aktualistui vielä saman vuoden syksyllä (1817). Muonituskomissio ilmoitti tarvitsevan uudet kiviset varastotilat, joiden tuli sijaita rannassa lastausten sujuvoittamiseksi. Kun Ehrenström oli vahvistanut, että ainoa mahdollinen paikka näille oli lääninmakasiinin sijaintikorttelin pohjoispuolisko, asiaan palattiin sotilastaholta Viaporin komendantin, kenraalimajuri Gavron uudelleenrakennuskomitealle osoittamalla ja 8.11.1817 (vI) päivätyllä suunnittelupyynnöllä, joka koski sanotulle paikalle sotaministeriön muonitusosaston varoin rakennettavaa 15 000 kulin viljavarastoa.⁹⁵ Engelin suunnittelutehtävä tuli kuitenkin käsittämään muonamakasiinin ohella myös lääninmakasiinin

93 Komitea kenraalikuvernöörille 17/29.10.1813 ja Viaporin insinöörikomennuskunnalle 25.5./6.6.1814. URKA, Da 1. KA; Blomstedt 1963, k. s. 287; VeSa, Helsingin linnoitukset 1197, 1198. KA; VPAK 1910:41, s. 29.

94 Komitea kenraalikuvernöörille 10/22.8.1817. URKA, Da 2. KA.

95 Muonituskomission kapteeni Zaharov komitealle 10.10.1817 (vI). URKA, Ea 6. KA; komitea kapteeni Zaharoville 30.10./11.11.1817 ja Viaporin komendantille 12/24.2.1818. URKA, Da 2, Da 3. KA.

laajentamisen, sillä komiteassa tähdättiin koko korttelin rakentamiseen yksin suunnitelmin, ”efter en Ritning”. Tavoitteisiin sisältyi taitekattoisen ent. polttimon häivyttäminen katunäkymistä.⁹⁶

Kaksoismakasiinin suunnitelma

Engelin suunnitelma valmistui siten, että muonamakasiinin kustannusarvio ja lähetekirje komendantti Gavrolle voitiin päivätä 24.2.1818.⁹⁷ Piirustukset tarkoittavat lääninmakasiinin ja muonamakasiinin käsittävää kaksikerroksista kaksoismakasiinia, joka on korttelin laajuinen.⁹⁸ (Kuvat 14–15.) Palomuuuri korttelin poikki erottaa muonituskomission pohjoispuolen läänin eteläpuolesta. Makasiinit reunustavat kolmelta puolelta oman tonttinsa sisäpihaa. Palomuuuri on linjattu vanhan rakennuksen pohjoispäättyyn, joten komission tontti on lääninpuolta hieman laajempi. Ent. polttimo sisältyy pääosin uuteen lääninmakasiiniin, mutta kadulle vanhasta rakennuksesta ei erottuisi mitään. Edellä mainittu uudelleenrakennuskomitean ilmoitus vähän suunnittelupyynnön vastaanottamisen jälkeen, että makasiinien kortteli rakennettaisiin ”efter en Ritning”, saattoi jo viitata paitsi eri käyttäjille kuuluvien makasiinien yhteenrakentamiseen, myös ulkoasun homogenisoivaan käsittelyyn yhden rakennuksen ilmeen tavoittamiseksi. Tällaisin keinoinhan Ehrenström pyrki sovittamaan myös kauppiaiden rantamakasiinit edustavien kaupunkinäkökymien osaksi.⁹⁹ Oli miten oli, ulospäin kaksoismakasiini esiintyisi yhtenä tasakorkeana rakennuksena. Sen vastakkaiset kyljet ovat keskenään identtiset, samoin peilikuvina pitkien sivujen pohjois- ja eteläpuoliskot, joten ulkoarkkitehtuuri ei ilmaisisi rakennuksen jakaantumista itsenäisiin osiin, saati näiden kuulumista eri haltijoille, vieläpä siviilihallinnolle ja sotalaitokselle, läänille ja muonituskomissiolle.

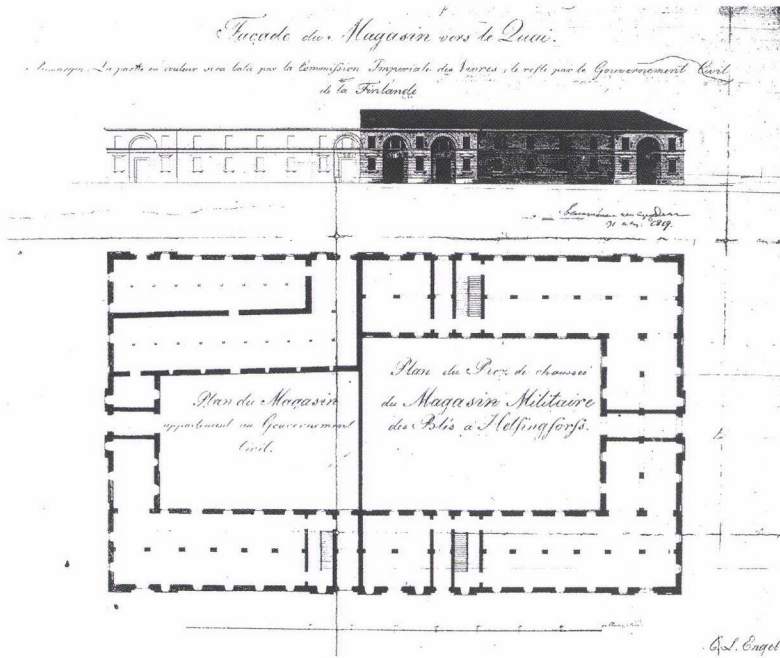
Engelin mielestä kaksoismakasiinin varsin pitkät fasadit itään ja länteen kaipasivat jäsentämistä. Pelkän keskirisaliitin käyttämisen sijasta hän päätyi sommitelmaan, joka käsitti leveähkön keskirisaliitin ja kapeammat sivurisaliitit. Samaa jäsentelyperiaatetta Engel oli käyttänyt senaatin talon suunnitelmassaan, joka oli lopullisesti valmistunut kuukauden päivät muonamakasiinin suunnittelupyynnön vastaanottamisen jälkeen. Senaatin-

96 Komitea Lainavarain hoitokomissiolle 3.12.1817. URKA, Da 2. KA.

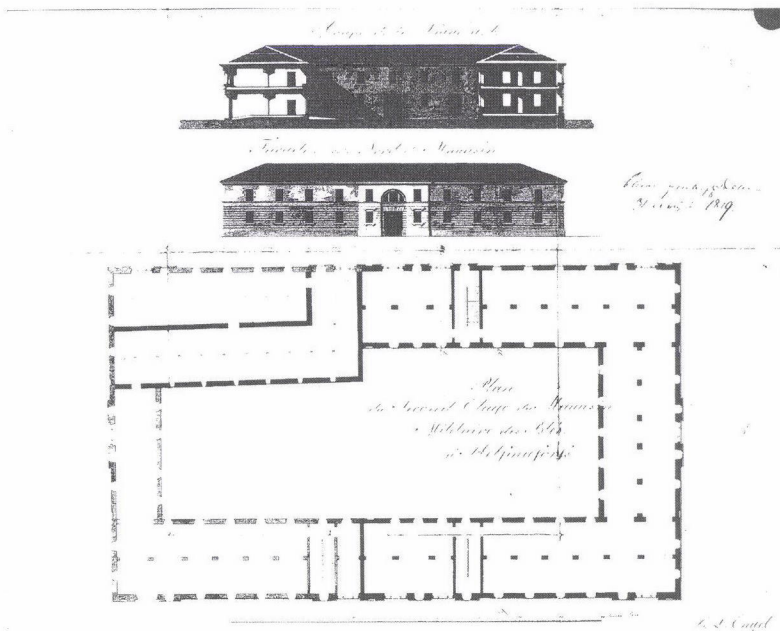
97 Komitea Viaporin komendantille 12/24.2.1818. URKA, Da 3. KA. Ehrenströmin mukaan vastaa-
minen kolme kuukautta aiemmin tulleeseen suunnittelupyyntöön oli siirtynyt komitean arkkiteh-
din pakottavien työkiireiden vuoksi; muonamakasiinin 12/24.2.1818 päivätyn kustannusarvion
konsepti ”Devis des depenses pour la batisse du Magazin Militaire des blés à Helsingfors”. RakH,
Dc 2 (irralisena kansiossa). KA; Engelin suunnittelutyön valmisteluista ja luonnosteluvaiheen ta-
pahtumista ei ole tietoja.

98 RakH II, Iib 18:1–2. KA.

99 Kuten esim. Makasiinilaiturilla, josta ks. Mattila 1997, erit. s. 93 ja seur.

Kuva 14. C. L. Engelin suunnitelma kaksoismakasiiniksi vuodelta 1818. Julkisivu itään ja ensimmäisen kerroksen pohjakaava. (RakH II, Iib 18:1.) Kansallisarkisto.

Kuva 15. C. L. Engelin suunnitelma kaksoismakasiiniksi vuodelta 1818. Julkisivu pohjoiseen, toisen kerroksen pohjakaava ja poikkileikkaus. (RakH II, Iib 18:2.) Kansallisarkisto

talon torifasadi on tarkalleen makasiinikorttelin mittainen. Henrik Lilius on osoittanut, miten Engel oli luonnosvaiheessa perusteellisesti tutkinut senaatintalon torifasadin jäsentelyä ja päätyneet lopullisen ratkaisun keski- ja sivurisaliitteihin vasta erinäisten kehittäelyvaiheiden jälkeen.¹⁰⁰ Mahdollisesti senaatintalon torifasadi säästi Engelin monelta pohdinnalta liittyen kaksoismakasiinin pitkien sivujen jäsentelyyn. Makasiinin keski- ja sivurisaliitit eroavat toisistaan vain leveydeltään. Niitä ei ole korostettu kattolistan yläpuolella. Neutraaleja fasadijaksoja reunustavat risaliitit kylä tasapainottavat mm. pohjakerroksen nauharustikan ja katkeamattoman kerroslistan tehostamaa pitkien fasadien horisontaalia aspektia, mutta niitä ei ollut tarkoitettu erityiseksi vastapainoksi korttelin täyttävän suurvaraston musertaville dimensioille.

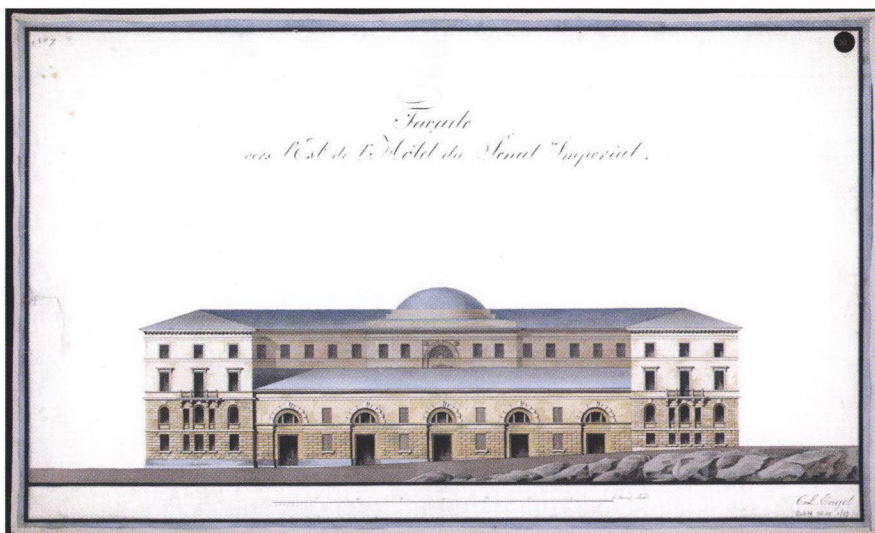
Ulkoosan erityinen detaljointi on keskitetty valearkadeiksi jäsenettyihin risaliitteihin. Syvennyksiin sovitettu aukotus käsittää katutasolla suoran holvin päättämän kulkuaukon (milloin oviaukon, milloin pihalle johtavan läpikäytävän suuaukon) ja sen yläpuolella leveämmän, harkkokaaren kehystämän termi-ikkunan. Engel näyttää ammentaneen senaatintalon vaunuvaajoille ja varastotiloille tarkoitettua itäsiiven fasadista.¹⁰¹ (Kuva 16.) Siinä koko julkisivun mitalle tasaisesti levittäytyvä käsittely on ikään kuin puristettu kokoon makasiinin risaliiteissa. Erot detaljoinnissa käsittävät mm. pohjakerroksen seinäpinnan harkotuksen vaihtumisen vaatimattomammaksi nauharustikaksi ja kaarten yksinkertaistamisen. Toisaalta makasiinin risaliitteihin on lisätty korosteiksi pelkistetyt edikulat pohjakerroksen sokeiden ikkunoiden yläpuolelle ja kattolistaan modiljongit.

Suunnitteluasiakirjoihin ei sisältynyt laskelmia kaksoismakasiinin tai sen osien kapasiteetista, mutta kokonaiskapasiteetti on arvioitavissa yli 50 000 tynnyriksi (vrt. alempana). Rakennuksen mitoituksen oli sanellut järjestywidean mukaisesti viime kädessä korttelin koko, pikemminkin kuin siviili- ja sotilashallinnon aktuaalinen varastotilan tarve. Suunnitelmasta tulikin ylimitoitettu kummankin käyttäjätahon kannalta, läänin kohdalla jopa varsin huomattavasti. Jo tämän suunniteltujen ja varsinaisesti tarpeellisten varastotilojen epäsuhdan perusteella suunnitelma vaikuttaa toiveikkaalta kokonaistoteutuksen edellytyksiä ajatellen. Sen varalta, että muonamakasiinin mitoitus nousisi pohdittavaksi sotilastahoilla, Ehrenström tyytyi huomauttamaan, että muonamakasiinin voisi tietenkin rakentaa ajan kanssa ja tarpeen mukaan jaksoissa rannan puolelta aloittaen.¹⁰² Kuten tavallisesti, arkkitehtuurisuunnittelussa ei otettu huomioon kokonaisuuden toteutusta osissa mahdollisesti hyvinkin pitkän ajan kuluessa tai jopa jäämistä pysyvästi epätäydelliseksi. Niinpä pitkällä sivuilla fasadi on symmetrinen

100 Lilius 1990A, s. 83 ja seur.

101 RakH II, Ica 179:10. KA; fasadin tulkinnasta, ”lukutavoista”, ks. Lilius 1990A, s. 85.

102 Komitea Viaporin komendantille 12/24.2.1818. URKA, Da 3. KA.

Kuva 16. C. L. Engelin suunnitelma senaatintalon itäiseksi julkisivuksi vuodelta 1817. (RakH II, Ica 179:10.) Kansallisarkisto.

koko korttelin mitalla, mutta kummankin makasiinin tosiasiallinen osuus fasadista on erikseen otettuna epäsymmetrinen. Suorakulmaisen U:n muotoisen, vain yhdellä kyljellään rantaan katsovan viljamakasiinin rakentaminen tuskin olisi tullut kysymykseen muutoin kuin kaksoismakasiinin osana.

Revisio; muonamakasiinin toteutus

Kaksoismakasiinin suunnitelma, johon liittyi muonamakasiinin kustannusarvio, kulki sotilashallinnon reittejä Gavrolta kenraalikuvernööri Steinheilille, jolla sitten maaliskuussa 1818 oli laadittuna muonamakasiinin rakentamisesitys toimitettavaksi sotaministeriön muonitusosastolle. Edeltäkäs Steinheil oli osannut odottaa kaunista julkisivua (”eine schöne Facade”) ja valmiista suunnitelmasta hänellä oli Ehrenströmille vain hyvää sanottavana. Hän näki Engelin piirustusten paljastavan suuren ja aistikkaan taiteilijan. Kustannusarviota Steinheil luonnehti varsin kohtuulliseksi, mutta arveli samalla, että rakennusvarojen saaminen olisi tiukassa.¹⁰³

Muonamakasiinin rakennushanke viipyi käsittelyssä pitkälti toista vuotta. Tuona aikana Suomessa tuli pohdittavaksi kysymys lääninmakasiinin (ent. polttimon) sisäpuolen kunnostamisesta. Maaherra Hjärne kaipasi varoja makasiinin lattiaan, joka piti tehtävän kiireimmiten joko puusta tai

103 Fabian Steinheil Johan Albrecht Ehrenströmille 5/17.2., 20.2./4.3. ja 2/14.3.1818. J. A. Ehrenströmin kok. KA.

tiilestä.¹⁰⁴ Asia oli esillä senaatin talousosastossa alkukevästä 1819, mutta Steinheilin toivomuksesta sen ratkaisemista päätettiin lykätä. Oli nimittäin herätetty kysymys (kaiketi siis Steinheilin toimesta) aivan uuden lääninmakasiinin mahdollisesta rakentamisesta ja tämä kysymys oli perusteltua käsitellä samanaikaisesti korjaushankkeen kanssa.¹⁰⁵ Asian voitiin palata kaksoismakasiinin piirustusten vahvistamisen jälkeen.

Syyskuussa 1819 keisari vahvisti kaksoismakasiinin suunnitelman ja myönsi muonamakasiinia varten rakennusvaroja muonitusosaston rahastoista. Lokakuun lopulla Steinheil kehotti uudelleenrakennuskomiteaa ryhtymään valmistelemaan muonamakasiinin rakentamista.¹⁰⁶ Muonamakasiinissa, jota Steinheilin kehoitus koski, ei välttämättä ollutkaan kysymys suorakulmaisen U:n muotoisesta kaksoismakasiinin puolikkaasta. Syksyn aikana, tai ehkä jo aiemmin, oli nimittäin päädytty makasiinien korttelin järjestelyidean revisioon. Epäselväksi jää, kenen aloitteesta revisioon ryhdyttiin. Lähtökohtana on täytynyt olla käsitys, ettei uuden lääninmakasiinin rakentaminen (tai vanhan laajentaminen) ollut ainakaan lähimain näköpiirissä. Tällöin korttelin rannan puoleisen sivustan jakaminen siviilien ja sotilaiden osuuksiin ei ollut voinut vaikuttaa mielekkäältä. Uuden ratkaisun perusteella kortteli oli kyllä yhä tarkoitus jakaa kahtia muonituskomission ja läänin kesken, mutta pituussuunnassa ja nimenomaan siten, että rannan puoleinen korttelin puolisko kuuluisi kokonaan komissiolle. Vastaavasti kaksoismakasiinin itäsiipi toteutettaisiin muonamakasiinina piirustuksia tarpeellisin kohdin tarkistaen. Tällaisesta rakennuksesta tuli riittävän suuri muonituskomission edellyttämäksi 15 000 jauhokulin varastoksi, minkä lisäksi se sijaitsi tarkoituksenmukaisesti koko pituudeltaan rantaa vasten.

Steinheilin oli vielä hankittava keisarin suostumus korttelin tonttijaon muutokseen. Muutoin aiempiin ratkaisuihin ei ollut tarvis palata, sillä tuleva muonamakasiinihan sisältyi jo käsiteltyihin kaksoismakasiinin piirustuksiin ja sen rakennusvaroitakin oli päätös jo tehty. Keisari vahvisti revisi-
on 17.1.1820 (v1).¹⁰⁷ (Kuva 17.) Muonamakasiinin rakentaminen käynnistyi samana vuonna. Toteutuksesta vastasi uudelleenrakentamiskomitea ja työtä valvoi Engel. Vaikea maapohja edellytti rakennuksen perustamista hirsiarinnan varaan. Vaativaksi osoittautuneen perustamisvaiheen jälkeen rakennustyö eteni siten, että makasiini voitiin luovuttaa käyttöön 17.6.1822.¹⁰⁸ (Kuva 18.)

104 STO KD 225/153 1818, KD 11/100 1819. KA.

105 STO ptk. 15.12.1819. KA.

106 Kenraalikuvernööri komitealle 27.10.1819. URKA, Ea 8. KA; komitea kenraalikuvernöörille 1.11.1819. KKK 12/1819. KA. (Merkillistä kyllä, komitean vastauskirjeen 1.11.1819 konsepti [URKA, Da 3. KA] on päivätty v:lle 1818, minkä lisäksi siinä viitataan kenraalikuvernöörin kirjeen päiväykseksi ilmoitetaan 27.10.1818 pro 27.10.1819.)

107 Kenraalikuvernööri komitealle 8.2.1820. URKA, Ea 9. KA; RakH II, Iib 18:3. KA.

108 Komitean kertomukset 1819–1822. URKA, Db 1. KA; komitea kenraalikuvernöörille 10/22.8.1823. URKA, Da 4. KA; Engel, kirjeet, s. 396 (Carl Herrlichille 4.6.1822).

Samanaikaisesti Helsingin muonamakasiinin rakennushankkeen kanssa tuli keisarikunnan pääkaupungissa toteutusvaiheeseen sikäläisen muonavarikon varastokapasiteetin tuntuvaan lisäämiseen tähdännyt rakennusprojekti. Pietarin uusien kivisten muonamakasiinien suunnittelusta huolehti arkkitehti Vasili Stasov.¹⁰⁹ Pyrkimys ulkoarkkitehtuurin uudistamiseen ilmeni tavanomaista suurijakoisempien fasadisommitelmien tavoitteluna. Obvodnyi-kanavan varrelle rakennettiin vuosina 1819–1822 neljän suuren keskenään samanlaisen muonamakasiinin rivistö Stasovin vuonna 1819 vahvistetun makasiinisuunnitelman mukaan.¹¹⁰ (Kuva 10.) Sitävastoin eräs toinen Stasovin suunnitelmavariantti, jonka mukaan piti rakennettaman Kalinkinan sillan luo, jäi Pietarin kannalta paperille. (Kuva 19.) Suunnitelma kuitenkin säilytti käyttökelpoisuutensa, sillä sotaministeriön insinööri-osaston pääarkkitehti A. E. Staubert muokkasi siitä vain hieman muuttaen mallisuunnitelman hallinnonalansa tarpeisiin. Suomea Stasovin projektit koskettivat ainakin kerran, sillä kyseinen, Staubertin 15.12.1820 päivätty mallisuunnitelma oli käsillä Haminaan kaavaillun muonamakasiinin rakennushankkeen yhteydessä vuoden 1821 vaiheilla.¹¹¹ (Kuva 20.) Helsinki oli kuitenkin toista maata kuin Haminan tapaiset insinöörihallinnon huolehtimat linnoituskaupungit. Steinheil oli pitänyt alusta alkaen selvänä, että sotaministeriön rahoilla toteutettavan Helsingin muonamakasiinin suunnittelu kuului uudelleenrakennuskomitean arkkitehdille.¹¹² Mallisuunnitelmien maailmassa oli mahdollista, että paikalliseen tarpeeseen kehitelty ja tietyn kerran toteutettavaksi ajateltu suunnitelma sai jälkikäteen mallisuunnitelman tai ohjertakaisun statusta. Asia oli noussut Engelin mieleen ainakin hänen venäläisen kasarmin komppaniasaleihin suunnittelemansa varustelineen yhteydessä.¹¹³ Keisari ei määrännyt Engelin varustelinettä kaikkiin valtakunnan kasarmeihin, kun taas siinä Engelin tiettävästi ainoassa suunnitelmassa, joka oli ollut saamassa tässä tarkoitettua jälkikäyttöä, kysymys oli Helsingin muonamakasiinista: Viaporissa keväällä 1840 laaditut piirustukset Turkuun kaavaillun muonamakasiinin rakennushanketta varten itse asiassa kopioivat Engelin parikymmentä vuotta varhempaa Helsingin makasiinia.¹¹⁴ (Kuva 21.)

109 Stasovin muonamakasiinien suunnitelmista ks. Piljavski 1963, s.163–167; Brumfield 1993, s. 386–387.

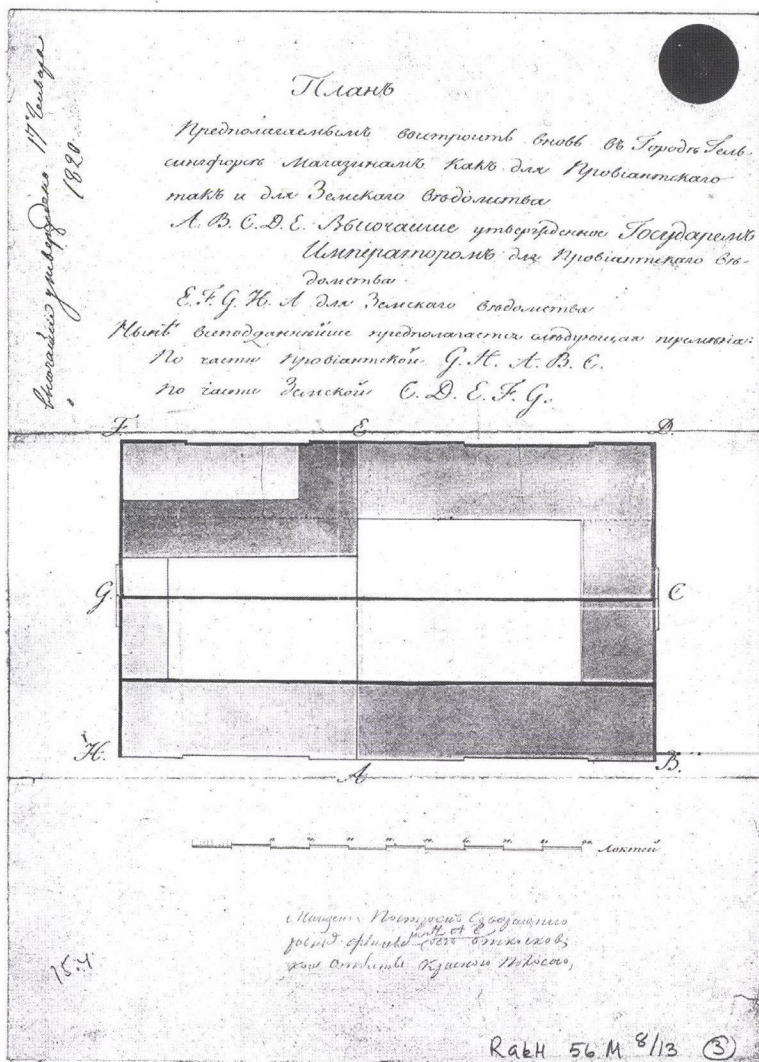
110 Piljavski 1963, s.163–164; Pamjatniki arhitektury Leningrada, s. 366–367.

111 VeSa, Haminan linnoitus 422, 423. KA.

112 Fabian Steinheil Johan Albrecht Ehrenströmille 5/17.2.1818. J. A. Ehrenströminkok. KA.

113 Sinisalo 2004A, s. 94.

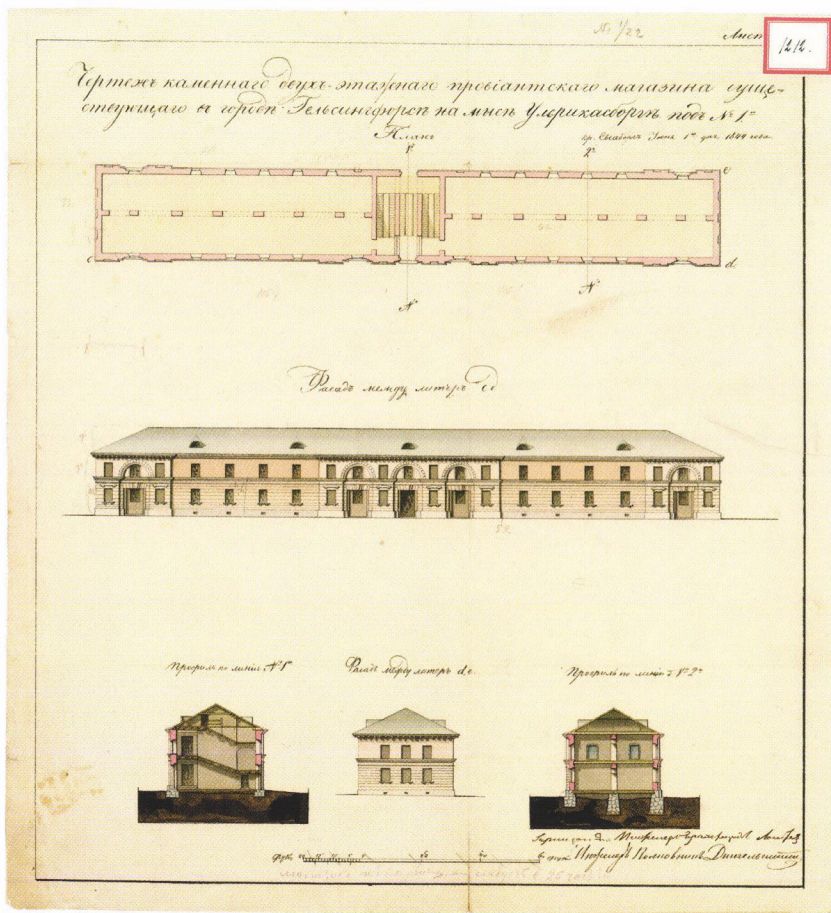
114 VeSa, Turun linnoitus 8. KA.

Kuva 17. Kivisten makasiinien kortteli. Keisarin tammikuussa 1820 vahvistama uusi tonttijako. (RakH II, Iib 18:3.) Kansallisarkisto.

Lääninmakasiini revision jälkeen

Makasiinien korttelin tonttijaon muuttaminen muonituskomission rakentamistarpeiden ehdoilla ei tarkoittanut luopumista korttelin yhdenmukaisen rakentumisen tavoitteesta. Keisarin vahvistama kaksoismakasiinin suunnitelma pysyi voimassa ja sitä tuli periaatteessa noudattaa kaikessa, mitä kortteliin mahdollisesti vielä rakennettiin muonamakasiinin lisäksi. Senaatin talousosasto palasi 15.12.1819 kysymykseen vanhan lääninmakasiinin korjaamisesta tai uuden rakentamisesta eli makasiinien korttelista läänille jää-

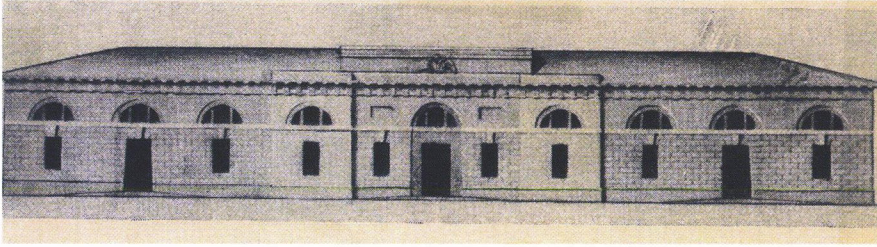

Kuva 18. Kivisten viljamakasiinien kortteliin vuonna 1822 valmistunut muonamaksiini Viaporissa vuonna 1844 laaditun piirustuksen mukaan. Pohjakaava, julkisivut itään ja pohjoiseen sekä poikkileikkaukset. (VeSa, Helsingin linnoitukset 1212.) Kansallisarkisto.

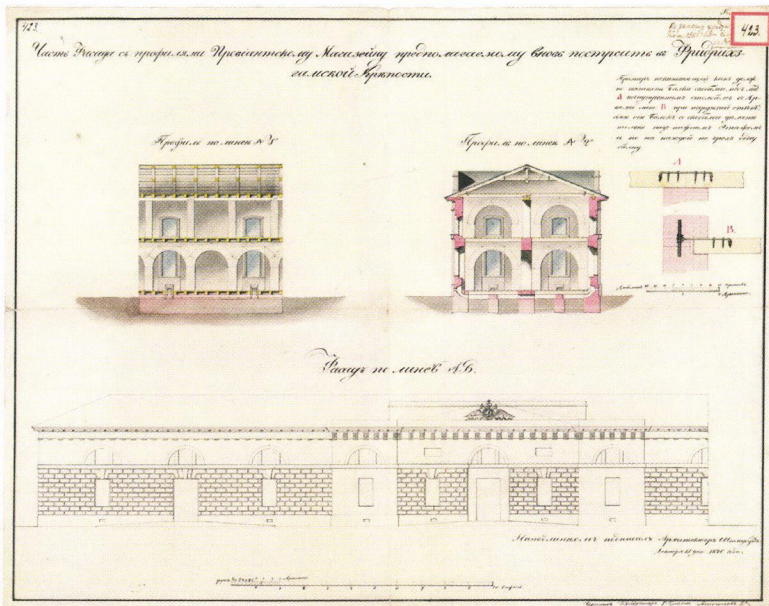
vän puoliskon käytöstä. Steinheilillä oli nyt esittää uutta lääninmakasiinia koskenut Engelin piirustus, jonka tämä oli laatinut marraskuun puolimaisa.¹¹⁵ Piirustusta ei ole tavattu, mutta arkkitehdin sen oheen laatima muistio on tallella.¹¹⁶ Niinpä tiedetään, että piirustus perustui jo korttelin pitkittäis-suuntaiseen tonttijakoon, vaikka jako vahvistettiin korkeimmalla taholla vasta vuodenvaihteen jälkeen. Engel lähti siitä, että uusi lääninmakasiini rakennettaisiin korttelin länsiosaan katua vasten ja että rakennus vastaisi

115 Kenraalikuvernööri komitealle 11.11.1819. URKA, Ea 8. KA; komitea kenraalikuvernööriille 20.11.1819. URKA, Da 3. KA.

116 C. L. Engelin Pro Memoria, 19.11.1819. STO, valtiovaraintoimituskunnan viljamakasiineja koskevat asiakirjat Hj 3. KA.

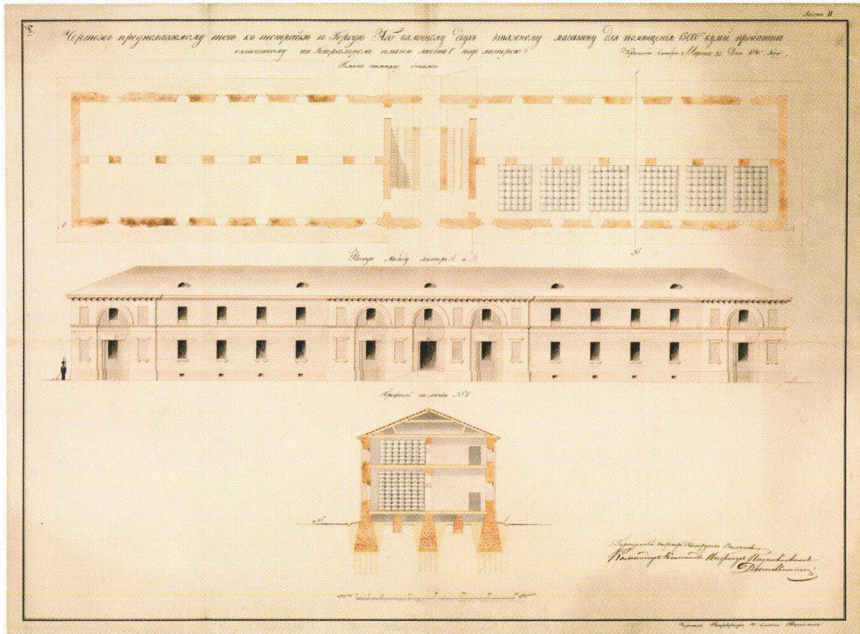

Kuva 19. Vasili Stasovin suunnitelma muonamakasiiniksi Pietariin vuodelta 1819. Pääjulkisivu. (Piljavski 1963, kuva s. 164.)

Kuva 20. Ehdotus muonamakasiiniksi Haminaan A. E. Staubertin mallisuunnitelman (1820) mukaan. Pääjulkisivu ja leikkaukset. (VeSa, Haminan linnoitus 423.) Kansallisarkisto.

kaksoismakasiinin länsisiipeä. Tarjolla oli kuitenkin kaksi vaihtoehtoista menettelytapaa. Mikäli kaikessa seurattiin kaksoismakasiinin piirustuksia, vanha makasiini sisällytettäisiin uuden rakennuksen eteläosaan, mikä kyllä alentaisi rakentamisen kustannuksia, tosin Engelin laskelmien mukaan vain viitisen prosenttia. Vanha rakennus voitiin myös purkaa kokonaan pois ja uusi makasiini toteuttaa korttelin koko pituudelta täysin uutena rakennuksena. Engel suositti tätä ratkaisua, sillä sen myötä saataisiin kaikilta rakenteiltaan kokonaan uusi ja täysin säännöllinen rakennus, kun taas vanhan rakennuksen hyödyntäminen uudisrakennuksen osana tuottaisi kömpelön

Kuva 21. Viaporissa laadittu suunnitelma muonamakasiiniksi Turkuun vuodelta 1840. Pohjakaava, julkisivu ja leikkaus. (VeSa, Turun linnoitus 8.). Kansallisarkisto.

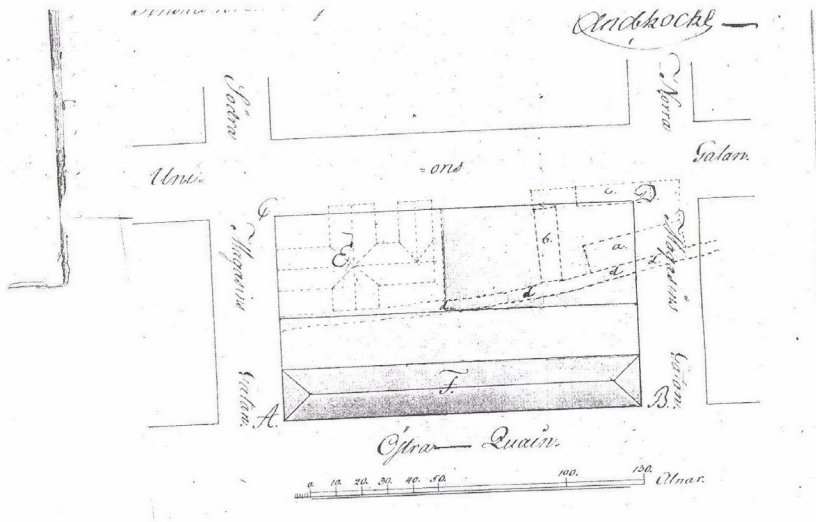
ja useita epäkohtia sisältävän tuloksen.¹¹⁷ Engelin argumentit voidaan myös lukea kaksoismakasiinin suunnitelman erään premissin arvosteluna. Uuden makasiinin kapasiteetti olisi noin 20 000 tynnyriä. Engel oli selvillä siitä, että vanha makasiini, johon mahtui 10 000 tynnyriä, riitti läänin tarpeisiin. Näin ollen uudesta makasiinista tarvitsisi toteuttaa ensi alkuun vain puolet eli 70 kyynärän jakso. Engelin mukaan tällainen jakso käsittäisi parhaiten (kaksoismakasiinin länsifasadista katsottuna) keskirisaliitin ja kaksi ikkunaa sen molemmin puolin.

Talousosasto ei nähnyt tarvetta uudelle lääninmakasiinille, mutta vanha makasiini sai tiililattiansa.¹¹⁸ Korttelin lääninpuolisko jäi alkutilaansa. Anders Kocken laatima korttelin asemakartta vuodelta 1823 dokumentoi tilanteen seikkaperäisesti.¹¹⁹ (Kuva 22.) Helsinkiin 1830-luvun jälkipuolella rakennettu uusi, 15 000 tynnyrin lääninmakasiini sijoitettiin toiseen paik-

117 ”- - weil hierdurch ein vollkommenes regulaires Gebäude und ganz neu von Grund aus entstehet, anstatt erstere Compositio das Alte mit dem Neuen, ein unförmliches, mehrere inconveniencen habendes Gebäude geben würde.”

118 STO ptk. 15.12.1819. KA.

119 And. Kocke, Plan Charta öfver Krono Magasins Qvarteret (päivämätön, mutta liite uudelleenrakennuskomitean 8/20.8.1823 päivättyyn muistioon). STO KD 291/37 1823. KA.

Kuva 22. Anders Kocken laatima asemapiirustus kivisten viljamakasiinien korttelista vuodelta 1823. (STO KD 291/37 1823.) Kansallisarkisto.

kaan.¹²⁰ Vanha makasiini, ent. polttimo, purettiin 1840-luvun jälkipuoliskolla.¹²¹ – Muonamakasiini muutettiin 1880-luvun jälkipuolella siviilikäyttöön kaupungin tulli- ja pakkahuoneeksi Theodor Höijerin piirustusten mukaan ja tuossa yhteydessä Engelin ulkoarkkitehtuuri sievisteltiin piiloon.¹²² Rakennus purettiin 1940-luvun lopulla Teollisuuskeskuksen tieltä.

120 Intendentinkonttorin suunnitelma v:lta 1835. RakH II, lib 19. KA; VPAK 1910:41, s. 32.

121 Schauman 1886, s. 63. Rakennuksen sanotaan erehdyksessä olevan ”ett gammalt, finska kronan tillhörigt militärmagasin”; vielä syksyllä 1846 myytiin huutokaupassa 20 tynnyriä ruista, jota säilytettiin ”i nedra botten af gamla Kronomagasinet”. Helsingfors Tidningar 31.10.1846 (n:o 85).

122 Ks. Viljo 1985, s. 43, 140.

Lyhenteet

HistTutk	Historiallisia Tutkimuksia, julk. Suomen Historiallinen Seura
KA	Kansallisarkisto
KKK	Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto
MV	Museovirasto
RakH	Rakennushallituksen arkisto
RakH II	Rakennushallituksen piirustusarkisto (II)
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SM	Suomen Museo
SSLS	Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
STO	Senaatin talousosaston arkisto
URKA	Helsingin uudelleenrakennuskomitean arkisto
VeSa	Venäläiset sotilasasiakirjat
vl	vanhaa lukua
VPAK	Helsingin Kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat
VSV	Valtiosihteerinviraston arkisto

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki

Valtiosihteerinviraston arkisto

Suomen asiain komitean pöytäkirjat (Ca)

Kirjekonseptit (Da)

Aktit

Akteihin liittämättömät asiakirjat (Fb)

Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto

Aktit

Senaatin talousosaston arkisto

Pöytäkirjat

Kirjeaktit (KD)

Valtiovaraintoimituskunta, viljamakasiineja koskevat asiakirjat (Hj)

Rakennushallituksen arkisto

Tarveaine- ja kustannusarviot (Dc)

Rakennushallituksen piirustusarkisto (II)

Helsingin uudelleenrakennuskomitean arkisto

Kirjekonseptit (Da)

Kertomuskonseptit (Db)

Saapuneet kirjeet (Ea)

Venäläiset sotilasasiakirjat

Asiakirjat

Linnoitus- ja rakennuspiirustusten arkisto

Haminan, Helsingin, Turun ja Viipurin

linnoitus- ja rakennuspiirustukset

Rehbinderin kokoelma

Johan Albrecht Ehrenströmin kirjeet Robert Henrik

Rehbinderille

J. A. Ehrenströmin kokoelma

Jäljennökset Robert Henrik Rehbinderin ja Fabian Steinheilin kirjeistä Johan Albrecht Ehrenströmille

Museovirasto, Helsinki

Kuvakokoelmat

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Alho, Asmo & Rauanheimo, Uljas, *Helsinki ennen meitä, toinen, uusittu painos*, Helsinki 1962.

Beyrau, Dietrich, *Militär und Gesellschaft im vorrevolutionären Russland*, Köln 1984.

Blomstedt, Yrjö, *Johan Albrecht Ehrenström. Kustavilainen ja kaupunginrakentaja*, Helsinki 1963.

- v. Bonsdorff, Carl, *Statsmän och dignitärer. Interiörer ur ämbetsmannavärlden i Finland vid ryska tidens början*, SLS 159, Helsingfors 1921.
- von Bonsdorff, Bertel, Tölö lasarett, *Helsinki-Seura, vuosikirja* 1969, Helsinki 1969, s. 23–40.
- von Bonsdorff, Bertel, & Smedslund, Tor, *Ryska Militärhospitalet i Helsingfors*, Helsingfors 1969.
- Brumfield, William Craft, *A History of Russian Architecture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- Carl Ludvig Engel 1778–1840. Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8.–14.9.1990*, Helsinki 1990.
- Elio, Keijo, *Otto Kaarle von Fieandt – suomalainen upseerikouluttaja*, HistTutk 91, julk. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1973.
- Engel, kirjeet = C. L. Engel. *Kirjeet - brev - Briefe*, Entisaikain Helsinki 12, Helsinki-Seura, 1989.
- Fabricius, I., *Voenno-inženernoe vědomstvo v carstvovanie imperatora Aleksandra I. I–II*, S.-Peterburg 1903.
- Finlands Allmänna Tidning* 1831.
- Finska Kadettkåren 1812–1887*, Fredrikshamn 1890.
- von Freneckell, Ester-Margaret, *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812–1827*, Helsingfors 1943.
- Gripenberg, G. A., *Finska kadettkåren och dess kamratskap*, SLS 108, Helsingfors 1912.
- Hartman, Torsten, *Då Helsingfors blef hufvudstad*, Helsingfors 1912.
- Helsingfors Tidningar* 1846.
- Helsingin kadunnimet*, Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 24, Helsinki 1970.
- Hornborg, Eirik, Ajanjakso 1721–1809, *Helsingin kaupungin historia II*, Helsinki 1950.
- Hultin Arvid, En beskrivning över Helsingfors vid slutet av 1700-talet, *Förhandlingar och uppsatser* 25 (1911) = SLS 105, Helsingfors 1912, s. 98–136.
- Joustela, Kauko E., *Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–65*, HistTutk 62, Helsinki 1963.
- Kauppi, Ulla-Riitta, & Miltšik, Mihail, *Viipuri. Vanhan Suomen pääkaupunki*, SKS:n toimituksia 593, Helsinki 1993.
- Kejsar Alexander I:s resa i Finland 1819*, Helsingfors 1892
- Kimerling, Elise, *Soldiers' Children, 1719–1856: A Study of Social Engineering in Imperial Russia*, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 30, Berlin 1982, s. 61–136.
- Klünner, Hans-Werner, *Panorama der Strasse Under den Linden vom Jahre 1820*, Berlin, Nicolai, 1991.
- von Knorring, Frans P., *Gamla Finland eller Det fordna Wiborgska Gouvernementet*, Åbo 1833.
- Korhonen, Keijo, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, HistTutk 65, Helsinki 1963.
- Lilius, Henrik, Kantonistikoulu / IV sisätautien klinikka, *Yliopiston Helsinki*, Helsingin yliopisto, 1989, s. 39–43.
- Lilius, Henrik, Senaatintalo ja sen sisätilat, *Carl Ludvig Engel 1778–1840. Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8.–14.9.1990*, Helsinki 1990, s. 82–93. (Lilius 1990A)
- Lilius, Henrik, Kantonistikoulu, *Carl Ludvig Engel 1778–1840. Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8.–14.9.1990*, Helsinki 1990, s. 201–203. (Lilius 1990B)

- Lilius, Henrik, Helsingin Senaatintori. Suomen suuriruhtinaskunnan hallintoaukio, *Valtioneuvoston linna*, toim. Jorma Selovuori, julk. valtioneuvoston kanslia, [Helsinki] 1998, s. 56–93.
- Lilius, Henrik, Engel, Carl Ludvig (1778–1840), *Suomen kansallisbiografia* 2, Helsinki, SKS, 2003, s. 594–598.
- Mattila, Helena, Carl Ludvig Engel Helsingin Eteläsataman makasiinien suunnittelijana, *SM* 1997, s. 85–118.
- Mäntylä, Ilkka, *Suomalaisen juoppouden kasvu. Kustavilaisen kauden alkoholipoliittikka*, HistTutk 192, Helsinki 1995.
- Nieminen, Marko, *Santahamina - Viaporin linnoituksen itäinen lukko*, Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2, n:o 10, Helsinki 2008.
- Nordenstreng, Sigurd, *Fredrikshamns stads historia* II, Fredrikshamn 1909.
- Nordenstreng, Sigurd, *Fredrikshamns stads historia* III, Fredrikshamn 1911.
- Pamjatniki arhitektury Leningrada*, Leningrad 1972.
- Panelius, Olav, Gustav Ruuth och hans dagbok, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 61, SLS 531, Helsingfors 1986, s. 109–182.
- Piljavski, V. I., *Stasov - arhitekt*, Leningrad 1963.
- Privatgesellschaft = *Friedrich Gilly 1772–1800 und die Privatgesellschaft junger Architekten*, Ausstellungskatalog Berlin Museum, Berlin, Verlag Willmuth Arenhövel, 1987.
- Pöyhä 1995 = Tuula Pöyhä, *Unioninkatu 38. Rakennusinventointi 1995*. Tilaaaja: Rakennushallitus. Painamaton. (Säilytteillä mm. Museoviraston arkistossa: Kulttuuriympäristön tutkimusraportit.)
- Pöykkö, Kalevi, C. L. Engelin Helsinki, *Ars – Suomen taide* 3, Otava, 1989, s. 20–49.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki, *Viipurin kaupungin historia* III, julk. Torkkelin Säätiö, Lappeenranta 1975.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki, *Viipurin kaupungin historia* IV:1, vuodet 1812–1840, *Viipurin kaupungin historia* IV, julk. Torkkelin Säätiö, Lappeenranta 1981, s. 7–129.
- Samling af kejslerliga bref = *Samling af de till efterlefnad gällande Bref, Förklaringar och Föreskrifter, hvilka af Hans Kejslerliga Majestät, äfvensom ifrån Expeditionerne i Dess Senat för Stor-Furstendömet Finland blifvit utfärdade uti Justitiæ-, Oeconomïæ- och Politia-ärender* III, utg. af Pehr Törnqvist, Helsingfors 1837.
- Schauman, Aug., *Nu och förr*, Helsingfors 1886.
- von Schubert, Friedrich Wilhelm, *Reise durch Schweden, Norwegen, Lappland, Finnland und Ingermannland in den Jahren 1817, 1818 und 1820* III, Leipzig 1824.
- Screen, J. E. O., Venäläiset sotaoppilaitokset Suomessa, *Venäläiset Suomessa 1809–1917*, Historiallinen Arkisto 83, julk. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1985, s. 189–202.
- Screen, J. E. O., & Syrjö, Veli-Matti, *Keisarillinen Suomen kadettikoulu 1812–1903*, Helsinki 2003.
- Sinisalo, Antero, Haminan upseerikoulun alueen vaiheita, *Arkkitehti* 1963:3, s. 50–53.
- Sinisalo, Jarkko, Katajanokan ruotsalaisaikainen tykistövarikko, *Katajanokan kaiku* 1979, julkaisija: Katajanokka-Seura, s. 21–23.
- Sinisalo, Jarkko, Katajanokan kasarmin suunnittelu ja rakentaminen 1816–1838, *SM* 1980, s. 89–135.

- Sinisalo, Jarkko, Engels brev, *Historisk Tidskrift för Finland* 1990:3, s. 546–549.
- Sinisalo, Jarkko, C. L. Engelin varusteline keisarin sotilaille, *SM* 2004, s. 81–98. (Sinisalo 2004A)
- Sinisalo, Jarkko, Valtiosihtööri R. H. Rehbindeerin pääkaupunki – piirteitä Uuden Helsingin varhaisesta rakentumisesta, *Taiteentutkija* 3/2004 [verkkolehti]. (Sinisalo 2004B)
- Sinisalo, Jarkko & Mäkiö, Erkki, Aine ja ideaali: havaintoja pylväiden rakentamisesta uusklassismin Helsingissä. *Muistomerkki – rakennetun historian ulottuvuuksia*, Museovirasto, 1999, s. 102–123.
- Stenius, Olof, *Helsingin asemakaavahistoriallinen kartasto*, Helsinki 1969.
- Talvio, Paavo, Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosina 1808–1855, *Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, vuosikirja* 10, Helsinki 1978, s. 99–138.
- Tjapugin, Gisela M., *Die Einwohner und die verschiedenen Glaubensgemeinschaften in der Festung Sveaborg 1808–1918*, Helsinki 1999.
- Wiburgs Wochenblatt* 1826.
- Viiste, Juhani O. V., *Viihtyisä vanha Viipuri, 2. painos*, Porvoo 1945.
- Viljo, Eeva Maija, Theodor Höijer. En arkitekt under den moderna storstadsarkitekturens genombrottstid i Finland från 1870 till sekelskiftet, *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 88, Helsinki 1985.
- Viskovatov, A.V., *Historical Description of the Clothing and Arms of the Russian Army, vol 10a: Organization 1801–1825* (Saint Petersburg 1851), translated by Mark Conrad, 1993, distributed by: On Military Matters.
- Voennyj ènciklopedičeskij leksikon* VI, S. Peterburg 1854.
- VPAK 1910:41 = Mietintö N:o 1, sisältävä selvityksen Ulriikkaporinvuorten ja Kaivopuiston alueen omistusoikeudesta. *Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat 1910, n:o 41*.
- Yliopiston Helsinki*, Helsingin yliopisto, 1989.
- Zaharov, O. N., *Arhitekturnie panorami Nevskih beregov*, Leningrad 1984.